

Filozofski fakultet

Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za povijest umjetnosti

Ivana Lučića 3, Zagreb

DIPLOMSKI RAD

Benediktinska opatija sv. Marije na otoku Lokrumu

Studentica: Eva Žile

Mentor: dr.sc. Predrag Marković,
izv. prof.

Zagreb, rujan 2014.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

Diplomski rad

Benediktinska opatija sv. Marije na otoku Lokrumu

Eva Žile

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta u Zagrebu

Rad sadrži: 74 stranice, 47 ilustracija. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: *Arheološka istraživanja, Benediktinci, Opatija sv. Marije, Otok Lokrum, Samostanski sklop*

Mentor: dr.sc. Predrag Marković, izv. prof.

Ocjenjivači:

Datum prijave rada:

Datum predaje rada:

Datum obrane rada:

Ocjena:

Sadržaj:

Zahvale.....	4
1. Uvod.....	5
1.1. Obrazloženje odabira teme.....	6
1.2. Kratki osvrt na literaturu.....	6
2. Benediktinci na dubrovačkom području.....	10
2.2. Benediktinci na Lokrumu.....	12
3. Kronologija izgradnje samostana i povijest istraživanja.....	17
3.1. Istraživanja vođena u razdoblju 2000.-2009. godine.....	18
3.2. Istraživanja vođena 2011. godine.....	19
4. Benediktinski samostanski sklop na Lokrumu	
4.1. Problem prve crkve.....	22
4.2. Zreloromanička crkva.....	26
4.3. Lokrumska crkva u kontekstu benediktinske arhitekture na istočnojadranskoj obali.....	30
4.4. Zreloromanički samostan.....	33
4.5. Gotičko-renesansni samostan.....	35
4.6. Kraj života lokrumske opatije.....	42
5. Maksimilijanov ljetnikovac.....	43
6. Samostanski sklop u 20. i 21. stoljeću.....	46
7. Zaključak.....	47
8. Ilustracije.....	50
9. Izvori ilustracija.....	66
10. Bibliografija.....	69
11. Popis arhivskih izvora.....	73

Zahvale

Zahvaljujem mentoru dr. sc. Predragu Markoviću, izvanrednom profesoru, na suradnji i pomoći u pisanju rada. Također, zahvaljujem Konzervatorskom odjelu u Dubrovniku, dipl. ing. arh. Zvezdani Tolji i tvrtki ARHEO PLAN na iznimnoj susretljivosti i potrebnim materijalima bez kojih istraživanje koje je bilo potrebno za ovaj rad ne bi bilo moguće. Posebno zahvaljujem asistentici Ivani Tomas na danim materijalima i velikoj pomoći pri proučavanju ove teme. Naposljetku, zahvaljujem kolegi Ivanu Ferenčaku na ustupljenim fotografijama.

1. Uvod

Opatija sv. Marije na otoku Lokrumu, osnovana 1023. godine, najstarija je i najznačajnija benediktinska opatija na dubrovačkom prostoru. Lokrumski samostan, kako je sam najčešće zvan, tijekom stoljeća doživio je mnoge promjene. Danas o njemu, osim pisanja kroničara i putnika, svjedoče ruševine monumentalne romaničke crkve i samostana, kao i sačuvani ostaci mlađeg, renesansnog samostanskog sklopa. Benediktinski samostan sv. Marije, kao i kasniji Maksimilijanov ljetnikovac koji je interpoliran u njegove ruševine, predstavljaju značajan doprinos kulturno-povijesnoj baštini dubrovačkog kraja, pa kao takvi zaslužuju detaljnu znanstvenu obradu i zaštitu.

U uvodnom dijelu rada, uz obrazloženje odabira teme, donosi se pregled literature u kojoj nalazimo podatke o opatiji sv. Marije na otoku Lokrumu. U drugom poglavlju prikazan je dolazak i razvitak benediktinskog reda na širem dubrovačkom prostoru, s posebnim osvrtom na povijest opatije sv. Marije. Nakon toga, slijedi kratka kronologija izgradnje samostanskog kompleksa i pregled konzervatorsko-restauratorskih radova. Poseban dio posvećen je rezultatima nedavno provedenih arheoloških istraživanja, koja su upotpunila spoznaje o tom važnom spomeniku benediktinske baštine. Glavni dio rada usmjeren je na proučavanje građevina lokrumskih benediktinaca. Kronološki se donose poznati podaci i teze o razvitku sklopa, pri čemu je istaknuto pitanje najstarijeg, još uvijek neotkrivenog, benediktinskog zdanja. Također, podrobnije su analizirani graditeljski ostaci kasnije, trobrodne romaničke građevine, a nastojalo se prikazati i povijesno-kulturni kontekst nastanka lokrumskog samostana. Posebno poglavlje posvećeno je Maksimilijanovom ljetnikovcu iz 19. stoljeća, uklopljenom u zidove nekadašnjeg romaničkog sklopa. Na kraju rada pokušalo se upozoriti na današnje stanje građevina lokrumskih benediktinaca, pri čemu je istaknut problem zaštite i prezentacije mlađeg samostanskog sklopa i spomenutog ljetnikovca.

1.2.   **Obrazloženje odabira teme**

U prvoj polovici 11. stoljeća na otoku Lokrumu osnovana je najznačajnija benediktinska opatija dubrovačkog područja. Smatra se da je prva benediktinska građevina podignuta u predromaničkom slogu, nakon koje slijedi romanička faza u kojoj se grade nova crkva i samostan. Na izmaku srednjeg vijeka, krajem 15. i početkom 16. stoljeća, pored postojećeg samostana izgrađen je novi, u gotičko-renesansnom slogu.

Nužno je naglasiti da se lokrumskim spomenicima, točnije građevinskom baštinom lokrumskih benediktinaca, zapravo nije bavio velik broj istraživača. Stoga ni literatura o njemu nije brojna pa su mnoga pitanja ostala otvorena. S tim u vezi potrebno je istaknuti i pitanje lokacije prve crkve dubrovačkih benediktinaca koje je do danas ostalo neriješeno. Također, romanička crkva i ostaci samostana, kao i gotičko-renesansni dio sklopa, zahtijevaju detaljniju analizu od one koja je dosad ponuđena. Uz povijesni kontekst, postojeću literaturu i detaljnu stilsku analizu, u stvaranju cjelovitije slike o samostanskom sklopu, pomažu i rezultati arheoloških istraživanja, koja su tijekom godina vođena na tom lokalitetu.

1.3.   **Kratki osvrt na literaturu**

Krajem 19. stoljeća o povijesti lokrumske opatije kratko je pisao Josip Gelčić u djelu *Dello svillupo civile di Ragusa*,¹ a godine 1935. iscrpnije podatke o njoj donosi Milorad Medini u svom radu *Starine dubrovačke*.² Detaljan pregled lokrumske prošlosti, posebno one vezane za benediktinski samostan, donosi Josip Lučić 1989. godine svom članku *Prošlost otoka Lokruma*.³

---

¹ GELČIĆ, 1884: 15.

² MEDINI, 1935: 231- 236.

³ LUČIĆ, 1989: 183-196.

O dolasku i djelovanju benediktinaca na dubrovačkom području prvi piše Ivan Ostojić. Njegovo djelo *Benediktinci u Hrvatskoj*, izdano 1964. godine, i danas predstavlja polaznu točku u proučavanju benediktinske baštine na cjelokupnom istočnojadranskom prostoru. U poglavlju pod nazivom *Dubrovačka Republika* autor donosi glavne povijesne podatke o životu lokrumske opatije.⁴ Značajan je zbornik *Benediktinci na području Dubrovačke Republike*, objavljen 2010. godine, u kojem se Antun Ničetić posebno osvrće na lokrumski samostan.⁵

O građevinama lokrumskih benediktinaca, kako sam uvodno istaknula, do danas se nije mnogo pisalo. Spomenute su u ranijim pregledima srednjovjekovne baštine. Tako u svom pregledu dalmatinskih srednjovjekovnih spomenika iz 1884. godine, opatiju spominje Rudolf Eitelberger von Edelberg koji ističe da se na Lokrumu nalaze ruševine poznatog benediktinskog samostana.⁶

Samostanom se ozbiljnije počinje baviti Cvito Fisković koji u svom radu *Prvi poznati dubrovački graditelji*, nastalom 1955. godine, donosi zabilježena imena majstora koji su tijekom stoljeća radili na njegovoj izgradnji.⁷ Najcjelovitiju obradu samostanskog kompleksa istraživač je ponudio u svom članku pod naslovom *Lokrumski spomenici*, koji je objavljen davne 1963. godine.⁸

U kontekstu pojave romaničke arhitekture na hrvatskom tlu, lokrumsku crkvu spominje Miljenko Jurković.⁹ Istraživač pritom dokazuje da se nova tipologija troapsidalnih i trobrodskih bazilika, kao i uz nju pripadajuća morfologija reljefno urešene kamene plastike, duž istočnojadranskog obalnog područja širi istovremeno, od sredine 11. do prvih desetljeća 12. stoljeća, uvrštavajući crkvu u skupinu »internacionalne rane romanike« koju na taj prostor

---

⁴ OSTOJIĆ, 1964: 417-486.

⁵ NIČETIĆ, 2010: 339-363.

⁶ EITELBERGER VON EDELBERG, 2009: 225.

⁷ FISKOVIĆ, 1955: 41-44.

⁸ FISKOVIĆ, 1963: 47-65.

⁹ JURKOVIĆ, 1996: 330.

prenose reformirani benediktinci.¹⁰ Obrađujući korpus južnodalmatinske pleterne skulpture, Miljenko Jurković je u tu grupu uključio i skromno sačuvane ulomke kamene plastike s Lokruma.¹¹ Njihovu detaljniju analizu donio je Ivica Žile u svom radu *Predromanička skulptura s otoka Lokruma, Rožata i Komolca u Rijeci dubrovačkoj*.¹² Spomenuti ostaci lokrumske plastike objavljeni su i u katalogu *Ranosrednjovjekovna skulptura*, autorice Romane Menalo.¹³

Pokretnu baštinu dubrovačkih benediktinaca obradio je Vinicije Lupis unutar ranije navedenog zbornika posvećenog dubrovačkim benediktincima.¹⁴ Istraživač se posebno osvrnuo na sliku Bogorodice s Djetetom, poznatu pod nazivom *Lokrumska Madona*, a riječ je o iznimno dragocjenoj renesansnoj umjetnini dubrovačke (benediktinske) baštine.¹⁵

Konačno, opatijom se bavila i Rozana Vojvoda. Autorica je u svojoj doktorskoj disertaciji pod nazivom *Dalmatian Illuminated Manuscripts Written in Beneventan Script and Benedictine Scriptoria in Zadar, Dubrovnik and Trogir* pokušala dokazati postojanje skriptorija u sklopu lokrumske samostana, a ta pretpostavka bi i odgovarala važnosti te dubrovačke opatije.¹⁶

Zanimljivo se osvrnuti i na neistraženost Maksimilijanova ljetnikovca koji je izgrađen u drugoj polovici 19. stoljeća. Ljetnikovac je spomenut u katalogu izložbe *Historicizam u Hrvatskoj*, a podaci o njegovoj gradnji, doneseni su i u radu *Vrtovi u sklopu Maksimilijanovog*

---

¹⁰ JURKOVIĆ, 1996: 330.

¹¹ JURKOVIĆ, 1985: 193.

¹² ŽILE, 1995: 145-158.

¹³ U istom katalogu autorica donosi ulomak romaničke konzole s tragovima pleterne ornamentike koji također pripisuje lokrumskom samostanu. Vidi u: MENALO, 2006: 31.

¹⁴ LUPIS, 2010: 328-329.

¹⁵ Bogorodica s Djetetom (82 x 62,5 cm) danas se čuva u moćniku dubrovačke katedrale. Pripisana je firentinskom slikaru Domenicu Puligu i datirana između 1512. i 1520. godine. Vidi u: LUPIS, 2010: 328.

¹⁶ VOJVODA, 2011: 117- 122.

ljetnikovca na otoku Lokrumu autorice Nikoline Kapović.¹⁷ No, treba istaknuti da je ta značajna građevina ostala do današnjih dana bez detaljne znanstvene obrade.¹⁸

---

¹⁷ STAGLIČIĆ, 2000: 237, 579. i KAPOVIĆ, 2006: 271-280.

¹⁸ U katalogu izložbe *Massimiliano da Trieste al Messico*, održane u Trstu 1987. godine, donose se projekti koje je nadvojvoda naručio za izgradnju svoje rezidencije na Lokrumu. Vidi u: ANDERS, 1897: 105, 115.

2. Benediktinci na dubrovačkom području

Prve sigurnije vijesti o dolasku benediktinaca na širi dubrovački prostor, bilježimo tijekom prve polovine 11. stoljeća.¹⁹ Pretpostavlja se da su benediktinci na to područje došli iz južne Italije, točnije iz apulijske opatije S. Maria na Tremitima, te iz glasovite opatije u Montecassinu.

Na prostoru nekadašnje Dubrovačke Republike postojalo je nekoliko neovisnih opatija, točnije njih četiri, koje su se u pravilu nalazile izvan gradskih zidina, i to uglavnom na obližnjim otocima. Riječ je o Sv. Mariji na Lokrumu, Sv. Mariji na otoku Mljetu, Sv. Mihajlu u Pakljenoj na Šipanu, te Sv. Jakovu u Višnjici. Ostojić navodi kako je na čelu svake od tih opatija stajao mitronosni opat, koji se mogao služiti pontifikalnim znakovima na svečanostima sv. Vlaha i u drugim određenim prigodama.²⁰ Međutim, danas je poznato da je na području jedne biskupije istu čast mogao imati samo jedan opat, i to onog najznačajnijeg samostana, u našem slučaju lokrumskoga. Uz nabrojene opatije postojalo je još pet sigurno potvrđenih manjih benediktinskih samostana na širem dubrovačkom prostoru: na otočiću Mrkanu, u Rožatu u Rijeci dubrovačkoj, u Prožuri na otoku Mljetu, na otočiću Sv. Andrije na pučini i na Sv. Petru kod Cavtata.²¹ Također, potrebno je spomenuti i vjerojatne cenobije na otočiću Jakljanu i u Babinom polju na Mljetu koji su korišteni od strane lokrumskih redovnika.²² Navedeni benediktinski samostani koji su se nalazili na tim otocima, znali su služiti i kao zdravstvene stanice za pregled brodova i robe, dok su neki od njih bili pretvoreni i u zarazne bolnice, najčešće zbog opasnosti od kuge.²³

---

¹⁹ OSTOJIĆ, 1964: 417.

²⁰ OSTOJIĆ, 1964: 418.

²¹ OSTOJIĆ, 1964: 418.

²² OSTOJIĆ, 1964: 418.

²³ Poznato je da su za vrijeme kuge koja je harala 1351. godine bolesnici bili smješteni na Lokrumu, Mljetu, Sv. Andriji i Mrkanu. Vidi u: OSTOJIĆ, 1964: 418.

Pretpostavlja se da su pojedine dubrovačke opatije bile usko povezane s onima na suprotnoj strani Jadrana. Tako se smatra da je samostan sv. Marije u Rožatu bio u posjedu važne opatije u Montecassinu, budući da je njegovo ime zabilježeno u vrijeme montekasinskog opata Oderizija II. (1123.-26.) na brončanim vratnicama bazilike sv. Benedikta.²⁴ Crkvu je navodno sagradio i oporučno ostavio toj opatiji knez Sabin Gundulić, s namjerom da se uz nju podigne benediktinski samostan.²⁵ Ipak, Ostojić ističe kako počeci tog samostana nisu posve jasni.²⁶ No, sigurno jest da je on postojao u 13. stoljeću, ali nije razvidno to da li su prvi redovnici ondje došli iz Montecassina ili s Lokruma, jer ga obje opatije prisvajaju.²⁷ Za lokrumski samostan smatra se da ga je organizirao redovnik Petar iz opatije na Tremitima, vjerojatno od roda Gučetića.²⁸ Iako o osnivanju Sv. Marije na Mljetu i njezinoj povezanosti s apulijskom opatijom sv. Marije u Pulsanu svjedoče povijesna vrela, istraživači se spore oko njihove autentičnosti. Zasad je jedino sigurno da su pulsanski benediktinci 1171. godine na Mljetu imali crkvu sv. Mihajla, ali nije jasno o kojoj je točno otočkoj građevini riječ.²⁹

Od 14. stoljeća bilježimo veće krize benediktinskog reda, koje se osjećaju i na dubrovačkom prostoru. Iako su pretrpjeli teške krize, dubrovački su benediktinci većinom prebrodili period komendatarne uprave. Od sredine 15. stoljeća nastaju prvi pokušaji obnove i osnivanja domaće (dubrovačke) kongregacije u koju su trebali biti uključeni svi benediktinski samostani na tom prostoru. No, do njezina osnutka dolazi tek 1527. i 1528. godine, kada je utemeljena tzv. *Mljetska kongregacija* na čelu s predsjednikom, odnosno mljetskim opatom, a održala se sve do početka 19. stoljeća, kada je francuska uprava ukinula sve benediktinske

---

²⁴ OSTOJIĆ, 1968-69: 396.

²⁵ OSTOJIĆ, 1964: 432-433

²⁶ OSTOJIĆ, 1968-69: 396.

²⁷ OSTOJIĆ, 1968-69: 396.

²⁸ OSTOJIĆ, 1964: 421

²⁹ Sigurno je su pulsanski benediktinci 1177. godine imali crkvu sv. Mihovila na Mljetu, no danas se ne može reći o kojoj je crkvi točno riječ jer je ista u literaturi različito interpretirana. Vidi u: TOMAS, 2011: 299.

samostane na istočnojadranskom prostoru, pa tako i one na teritoriju Dubrovačke Republike.³⁰ U nju su bili uključeni svi dubrovčki benediktinski samostani, s izuzetkom onoga na Lokrumu koji je bio unutar Kongregacije sv. Justine u Padovi. *Mljetska kongregacija* bila je uređena prema statutima montekasinske kongregacije, u suglasnosti s dubrovačkom vladom.³¹

Ubrzo nakon dolaska benediktinaca i osnivanja prvih muških samostana na izvangradskom prostoru, u Gradu se osnivaju i ženski samostani istoga reda. Samostani Sv. Šimuna, Sv. Andrije, Sv. Marije od Kaštela, Sv. Tome i Sv. Bartula, sigurno su potvrđeni ženski benediktinski samostani u Dubrovniku. Prema naredbi gradskih vlasti iz 1528. godine samostani su morali uzimati dvije trećine djevojaka iz plemićkih i jednu trećinu iz gradskih obitelji.³² U velikom potresu 1667. godine, oštećeni su svi ženski samostani unutra gradskih zidina pa tako sve benediktinke odlaze u opatiju sv. Marije od Kaštela.³³

2.1. Benediktinci na otoku Lokrumu

Otok Lokrum, jedan od manjih otoka južnog hrvatskog primorja, smješten je u neposrednoj blizini dubrovačke gradske jezgre. Kontinuitet života na tom otoku potvrđuju arheološki nalazi. U dva groba pronađeni su nalazi koji se pripisuju željeznom dobu, točnije razdoblju 6. i 5. stoljeća prije Krista.³⁴ Rimskom razdoblju pripisuje se dva ulomka nadgrobni ploča, od kojih je jedan pronađen u pločniku središnje apside benediktinske crkve i datiran u razdoblje 1. ili 2. stoljeća.³⁵ Zasad kasnoantički nalazi nisu potvrđeni, ipak pojedini istraživači pretpostavljaju da se ondje nalazilo neko sakralno zdanje.³⁶ Ostojić navodi da su

---

³⁰ Gušić, 1958: 23; Ostojić, 1964: 438; Ostojić, 2010: 133-134

³¹ OSTOJIĆ, 1964: 438.

³² OSTOJIĆ, 1964: 418.

³³ Samostan sv. Marije od Kaštela živio je do 1806. godine kad je ukinut od strane francuske vlade.

³⁴ BATOVIĆ, 1988: 62.

³⁵ NIČETIĆ, 2010: 340.

³⁶ NIČETIĆ, 2010: 341

prije dolaska benediktinaca, u 10. stoljeću, na otoku živjeli pustinjaci ili kaluđeri po pravilima sv. Bazilija, ali o tome nemamo pouzdanih dokaza.³⁷

Kontinuitet života na Lokrumu zasigurno je povezan s njegovim strateškim položajem. Dubrovčani rano uviđaju stratešku važnost otoka, s kojega se može kontrolirati pristup gradskoj luci, pa ga odlučuju darovati benediktincima kojima je na taj način prepuštena obrana grada. Lokrumaska opatija osnovana je 1023. godine.³⁸ Nadbiskup Vital i gradski prior zatražili su od benediktinca Petra Gučetića, iz opatije S. Maria na otoku Tremeiti u južnotalijanskoj regiji Apuliji, da organizira benediktinski samostan na Lokrumu.³⁹ Kao prvi opat spominje se Dubrovčanin imena Leon.⁴⁰ Opatija sv. Marije na otočju Tremeiti bila je povezana s Montecassinom, pa je na taj način lokrumaska opatija ostvarila vezu i s najznačajnijim benediktinskim samostanom na toj strani Jadrana.

Spomenuti nadbiskup Vital imao je ključnu ulogu u osnivanju lokrumske opatije, a time i dovođenja benediktinaca na dubrovački prostor. Isti je nadbiskup zaslužan za dolazak relikvija sebatskog biskupa Vlaha koji u njegovo doba postaje i novim zaštitnikom Grada, kao i za cjelokupnu reorganizaciju sakralnog života srednjovjekovnog Dubrovnika, temeljenu na pomno osmišljenom programu novih kultova i pobožnosti.⁴¹ Time se Vital ističe kao jedna od ključnih ličnosti dubrovačke srednjovjekovne Crkve.

Lokrumski benediktinci pripadali su običnim ili crnim benediktincima (*ordinis sancti Benedicti nigrorum*). U najstarijim dokumentima opatija se spominje pod imenom sv. Benedikta, dok se u 13. stoljeću navodi pod imenom sv. Marije i sv. Benedikta.⁴² Godine

---

³⁷ Dubrovačka općina navodno je ustupila otok pustinjacima ili kaluđerima koji su živjeli po pravilima sv. Bazilija već 915. godine. Vidi u: OSTOJIĆ, 1964: 421.

³⁸ Osnivanje samostana svjedoči isprava koja je sačuvana u prijepisu iz 1229. godine. Vidi u: LUČIĆ, 1987: 183. i FORETIĆ, 1980: 37.

³⁹ LUČIĆ, 1989: 183.

⁴⁰ OSTOJIĆ, 1964: 421.

⁴¹ BELAMARIĆ, 2001: 165-199. i PRLENDER, 2001: 325-338.

⁴² OSTOJIĆ, 1964: 423.

1471. navodi se kao samostan sv. Marije ili sv. Benedikta.⁴³ Nakon 15. stoljeća redovito se navodi kao sv. Marija.⁴⁴

Lokrumski opat bio je po položaju odmah nakon nadbiskupa. Nosio je biskupske oznake i celebrirao pontifikat u katedrali na Svijećnicu.⁴⁵ Te privilegije mu je dodijelio papa Eugen III. 1149. godine, a potvrdio Inocencije III. 1200. godine.⁴⁶ Opat ih je uživao sve do *Velike trešnje* 1667. godine.⁴⁷ Odnos vlasti i lokrumskog opata reguliran je *Statutom* iz 1272. godine. O lokrumskom samostanu, kako je sam najčešće zvan, govori se u XXI. glavi prve knjige pod nazivom *Lokrumski samostan i njegovi seoski posjedi*.⁴⁸ Nad svim crkvama koje su mu pripadale, opat je imao crkvenu jurisdikciju neovisno o dubrovačkom nadbiskupu. Također, opat je sa svojim redovnicima odlučivao i koga će u samostan primiti ili otpustiti, dok je dubrovačka vlada određivala broj redovnika u samom samostanu. Dubrovačkoj vladi Lokrum je bio koristan na više načina. Tako je na otok smjestila ubožnicu i *hospitium*, koji je postojao od samog osnutka samostana.⁴⁹ Lokrum je igrao važnu ulogu i u pomorskom prometu, jer je otok služio kao produžetak dubrovačke luke koja je često bilo premala za sve brodove koji su u nju trebali uploviti.

Lokrumska opatija imala je svoje posjede koji su osiguravali život samostana. Posjedi su omogućavali uzdržavanje siromaha i redovnika, osiguravali održavanje crkve i samostana, nadoknađivali obveze koje je opatija imala prema gradu i financirali diplomatsku i drugu djelatnost samostana i redovnika u službi Republike.⁵⁰ Posjedi lokrumske opatije bili su veliki, a opatija ih je stekla na različite načine. Redovnici su, pri ulasku u samostan, imali pravo donijeti dio nasljedstva. Vlastela, građani i pučani su darovnicama i oporukama darivali

---

⁴³ OSTOJIĆ, 1964: 423.

⁴⁴ OSTOJIĆ, 1964: 423.

⁴⁵ LUČIĆ, 1989: 184.

⁴⁶ LUČIĆ, 1989: 184.

⁴⁷ LUČIĆ, 1989: 184.

⁴⁸ N.N., 1990: 80.

⁴⁹ LUČIĆ, 1989: 184.

⁵⁰ LUČIĆ, 1989: 186.

opatiju.⁵¹ Crkveni posjed trajno je ostajao u vlasništvu crkve, a uz to je vlada poprilično rano odredila Statutom da crkveni posjedi ne bi jačali na štetu vlastelinskih.⁵² Nekretnine su se prodavale, a samostan je primao taj novac ili druge potrepštine. Posjedi lokrumske opatije tako su bili razasuti po čitavom teritoriju Republike: na Brgatu, u Župi dubrovačkoj, Šumetu, Konavlima, Stonu, Zatonu, Rijeci dubrovačkoj, Gružu, Cavtatu i Slanome te po otocima Koločepu, Jakljanu, Lopudu, Šipanu i Mljetu.⁵³ Pripadalo im je i više crkva na dubrovačkom teritoriju: crkva sv. Stjepana u Dubrovniku, sv. Tripuna u Rijeci dubrovačkoj, sv. Marije u Rožatu i sv. Trojice u Prožuri na Mljetu.⁵⁴

Dubrovačka vlada kontrolirala je ekonomiju i razvitak samostana. U odnosima opata i vlasti, iako reguliranim *Statutom*, dolazilo je do problema, a vlada je nastojala da na čelu opatije bude uvijek njoj bliska osoba. Istovremeno s krizom benediktinskog reda dolazi do brojnih sporova između vlade i opata, što je rezultiralo popuštanjem redovničke discipline u samostanu. Kako bi se situacija u samostanu popravila, papa Pio II. naredio je godine 1461. da se utemelji posebna, lokrumska kongregacija.⁵⁵ No, to se nije nikada ostvarilo. Lokrumski samostan je, na zahtjev pape Pavla II., 1466. godine inkorporiran Kongregaciji sv. Justine u Padovi, čime su se Dubrovčani odrekli svakog prava na upravu i nadzor nad samostanom.⁵⁶ Nakon pripojenja moćnoj kongregaciji stanje u samostanu se poboljšalo, a opatija je ponovno vratila svoj ugled.

Broj redovnika u lokrumskom samostanu od osnutka se povećavao. U 13. stoljeću samostan je brojao deset redovnika, kako bi u 14. stoljeću, zaključkom dubrovačkog Velikog vijeća, broj porastao.⁵⁷ Nakon pripojena padovanskoj kongregaciji broj redovnika znao se

---

⁵¹ LUČIĆ, 1989: 186.

⁵² LUČIĆ, 1989: 187.

⁵³ OSTOJIĆ, 1964: 424.

⁵⁴ OSTOJIĆ, 1964: 424.

⁵⁵ OSTOJIĆ, 1964: 425.

⁵⁶ OSTOJIĆ, 1964: 425.

⁵⁷ NIČETIĆ, 2010: 347.

popeti do trideset postajući tako jedan od najvećih benediktinskih samostana istočnojadranske obale.

U razdoblju 15. i 16. stoljeća Dubrovačka Republika proživljava svoje zlatno doba, što utječe i na razvoj lokrumske opatije koja tada dobiva novi samostan izgrađen u gotičko-renesansnom slogu. Godine 1667. dogodila se *Velika trešnja*, potres velikih razmjera koji je značajno ošteti cijeli Dubrovnik pa tako i građevine benediktinaca na otoku Lokrumu. Stjepan Gradić, lokrumski opat, 1691. godine predlaže raspuštanje samostana, no opatija je ukinuta tek 1798. godine.⁵⁸ U drugoj polovini 19. stoljeća otok je pripao dinastiji Habsburg.⁵⁹ Tada se na prostoru samostana gradi Maksimilijanov ljetnikovac, s raskošnim vrtovima. (sl. 1)

---

⁵⁸ OSTOJIĆ, 1964: 427.

⁵⁹ OSTOJIĆ, 1964: 427.

3. Kronologija izgradnje samostana i povijest istraživanja

Benediktinci su na Lokrumu izgradili samostan koji je tijekom stoljeća doživio više pregradnji. Smatra se da je prva crkva lokrumskih benediktinaca nastala u prvoj polovici 11. stoljeća, odmah po njihovom dolasku na otok. Lokacija prve crkve do danas je nepoznata budući da je očuvano tek nekoliko ulomaka pleterne skulpture koji joj se pripisuju.

Spomenuti ulomci jedini su elementi koji govore o mogućoj dataciji pretpostavljene prve građevine o čijim se tlocrtno-prostornim odlikama može samo nagađati. Od kasnije romaničke trobrodne, troapsidalne crkve, do danas je ostao sačuvan sjeverni zid i tri apside. Njezina datacija temelji se na analizi stilskih karakteristika ostataka crkve prema kojoj ju je Cvito Fisković datirao u kasno 12. odnosno rano 13. stoljeće.⁶⁰ Uz nekadašnji južni zid crkve prostirao se romanički samostan kojeg svjedoče malobrojni ostaci.

Cvat dubrovačkog graditeljstva 15. i 16. stoljeća prate i lokrumski benediktinci koji tada grade novi samostan u gotičko-renesansnom slogu smješten uz južnu stranu postojećeg. Romanička crkva i samostan funkcioniraju paralelno s novim zdanjem.⁶¹ U razdoblju 16. stoljeća Lokrum je u dva navrata izložen gusarskoj pljački zbog čega zidovi samostana u nekim dijelovima poprimaju oblik utvrda.⁶² U razdoblju 17. stoljeća izgrađen je zvonik na zapadnom pročelju crkve. *Velika trešnja*, 1667. godine, je ipak nanijela najveću štetu samostanu.

Sljedeća bitna preinaka samostana događa se šezdesetih godina 19. stoljeća kada austrijski nadvojvoda Maksimilijan gradi svoj ljetnikovac na spoju romaničkog i renesansnog dijela samostana. Maksimilijanova gradnja grubo je sjela na ranije ostatke koji su joj

---

⁶⁰ FSKOVIĆ, 1963: 48.

⁶¹ N.N., 1987: 2.

⁶² OSTOJIĆ, 1964: 427.

prilagođeni. Cjelinu nadopunjavaju pomno projektirani vrtovi. Građen u mješavini stilova, ljetnikovac predstavlja ranu pojavu romantičnog historicizma.⁶³

Benediktinski samostan i crkva sv. Marije uvršteni su 1998. godine u program zaštitnih radova Ministarstva kulture.⁶⁴ U razdoblju od 2000. do 2002. godine izvedeni su radovi sanacije i konzervacije, koji su bili potrebni kako bi se moglo započeti s arheološkim istraživanjima. Ona su s prekidima vođena od 2003. do 2011. godine. Rezultati istih doveli su do novih spoznaja o starijem, romaničkom samostanskom sklopu, ali su istovremeno otvorili niz novih pitanja. Nakon dugogodišnjih istraživanja uslijedili su radovi na konzervaciji i prezentaciji samostanskog kompleksa, koji su u trenutno u tijeku.

3.1. Istraživanja vođena u razdoblju 2000.-2009. godine

Istraživanja samostana sv. Marije započela su 2000. godine.⁶⁵ U prve tri godine izvedeni su radovi konzervacije i konstruktivne sanacije koji su vođeni na zidovima svetišta, sjevernog zida crkve i polukružne kapele. Konzervirani su vrhovi zidova. Lezena koja se nalazi zapadno od sakristije je rekonstruirana kao i romanički prozor na sjevernoj apsidi.

Nakon izvršene konsolidacije ostataka romaničke crkve pristupilo se zaštitnim arheološkim istraživanjima. Ona su obuhvatila prostor crkvene unutrašnjosti, sjeverno i istočno od crkve i prostor istočnog dijela klaustera. Tada su definirani ostaci zidova pretpostavljene sakristije i kapele smještene uz sjeverno pročelje crkve. Zidovi sakristije tada su konzervirani, a njezin sjeverozapadni ugao je rekonstruiran.

---

⁶³ STAGLIČIĆ, 2000: 577.

⁶⁴ N.N., 2011: 10.

⁶⁵ Svi podaci o arheološkim istraživanjima vođenim u razdoblju od 2000. do 2011. g. preuzeti su iz izvještaja arheološke tvrtke ARHEO PLAN d.o.o., N.N. (2011.), *Benediktinski samostan i crkva sv. Marije na Lokrumu*, Konzervatorska dokumentacija.

Sljedećih godina radovi se nastavljaju na prostoru broda i predvorja crkve, zapadne kapele te se proširuju na prostor nekadašnjeg romaničkog klaustera. U trijemu klaustera, smještenom uz ostatke južnog zida crkve, pronađeno je više grobnica.

Konzervatorski i arheološki radovi su se u sljedećoj fazi koncentrirali na prostor gustijerne, smještene u središnjem dijelu samostanskog sklopa, južno od crkve. U jugozapadnom dijelu spomenutog prostora tada su pronađena dva zida. U tom razdoblju izvedena je i konstruktivna sanacija zvonika.

Na kraju prve etape istraživanja radovi se vraćaju prostoru crkve. Istražen je apsidalni prostor gdje su u središnjoj apsidi definirane četiri temeljne stope stupova ciborija, a u bočnim razina podnica. Potom su konzervirani ostaci južnog zida crkve. (sl. 2)

Tijekom opisanih istraživanja samostanskog kompleksa istražen je veliki broj grobova koji su u najvećem dijelu bili smješteni duž vanjskih zidova crkve. Pronađen je veliki broj pokretnih arheoloških nalaza među kojima su nalazi keramike, metala, stakla, zidne žbuke i tkanine. Značajni su kamener nalazi kojih je pronađeno ukupno šezdeset. Radi se o ulomcima izrađenim u mramoru ili vapnencu od kojih je dio ukrašen. Ističu se ulomci nadgrobnih ploča s natpisom, ukrašene kamene plastike, ulomci stupova i njihovih baza te kamen međaš. Najveći dio kamenih nalaza datiran je u razdoblje srednjeg i ranog novog vijeka, s iznimkama iz rimskog doba i novog vijeka.

3.2. Istraživanja vođena 2011. godine

Godine 2011. provedena su zaključna istraživanja benediktinske crkve i samostana sv. Marije.⁶⁶ (sl. 3)

---

⁶⁶ Istraživanja je vodila tvrtka tvrtka ARHEO PLAN d.o.o.

Istražena je prostorija u sjevernom dijelu istočnog krila romaničkog samostana. Definiran je zid koji prostoriju dijeli na dva dijela, dva kamena popločenja, zidane grobnice, ostatak peći i prag vrata. U zapadnom, ulaznom dijelu prostorije pronađen je ulazni podest. U istočnom dijelu prostorije pronađeno je više ukopa bez grobne arhitekture. Smatra se da se radi o ranijim ukopima koji prethode zidanim grobnicama vezanim uz romaničku crkvu. Zidovi prostorije i sam zid samostana negiraju ove ukope što dodatno svjedoči o tome da se radi o najstarijih ukopima na lokalitetu.

Istražen je dio smješten uz vanjsku stranu sjevernog i istočnog zida sakristije. Precizno je definiran sjeveroistočni ugao sakristije. Uz njega je pronađen trapezoidni otvor s pokretnim nalazima za kojeg se smatra da predstavlja sakrarij. Među spomenutim nalazima pronađeni su ulomci posuda koje se rekonstruirane mogu datirati u razdoblja 13. i 15. stoljeća. U sondi su pronađene četiri zidane grobnice, za koje se znalo iz ranijih istraživanja. Dvije grobnice imale su sačuvane kamene konzole, a jedna sačuvanu kamenu nadgrobnu ploču. Grobnica koja se nalazi uz vanjski dio sjeveroistočnog ugla sakristije prizidana je na raniju arhitekturu od koje su vidljive tri zidane stranice sa svodom. Raniju nadsvođenu građevinu nije bilo moguće bolje istražiti. (sl. 4)

Sonda većih dimenzija otvorena je na prostoru južno od crkve, a proteže se uz zid recentnog gospodarskog objekta. Nađeni su ostaci ranije romaničke gustijerne i sedam zidanih kamenih grobnica. Zanimljivo je da je Cvito Fisković u svom radu iz 1955. pretpostavio postojanje gustijerne na istom mjestu.⁶⁷ Značajni su i ostaci građevine kvadratnog tlocrta. Prema tehnici i načinu gradnje zidova, smatra se da je objekt služio za pohranu namirnica. Unutar prostorije nalazio se nasip sa velikom količinom antičkog crijepa, tegula što potvrđuje postojanje antičkog horizonta na lokalitetu. O dataciji samog objekta teško je govoriti, ali je

---

⁶⁷ FISKOVIĆ: 1955, 44.

sigurno da se radi o najranijoj graditeljskoj fazi ovog dijela lokaliteta s obzirom da su je sve naknadne gradnje negirale. (sl. 5)

Prostor crkve ponovno je istražen. U sjevernom i središnjem dijelu crkvenog prostora otvorena je sonda unutar koje su pronađena četiri ulomka pluteja ukrašena pleterom. Ulomke je moguće spojiti, a vjerojatno su bili sekundarno iskorišteni kao građevinski materijal. Ponovno je istražen i apsidalni prostor s ciljem da se dođe do temeljnih zona apsida. Ponovnim arheološkim istraživanjima provedenim na prostoru crkve nisu pronađene ranije graditeljske faze. (sl. 6)

U opisanim istraživanjima pronađen je velik broj pokretnih arheoloških nalaza. Radi se o nalazima keramike, metala, stakla i drva. Značajni su nalazi kamene plastike: ukrašeni ulomak kamene grede i ranije spomenuta četiri ulomka pluteja. Izrađeni su u vapnencu i ukrašeni pleternim motivom.

Zadnja etapa arheoloških istraživanja potvrdila je postojanje antičkog sloja na lokalitetu, ustvrdila najraniji srednjovjekovni sloj prema ukopima koji su negirani od strane kasnijih zidova i definirala vanjski prostor sakristije. Istraženo je osamnaest zidanih grobnica koje se pružaju uz vanjske zidove crkve i sakristije. U njima je od razdoblja romanike do *Velike trešnje* pokapana dubrovačka vlastela i svećenstvo.⁶⁸ Zadnja faza arheoloških istraživanja također je potvrdila da se ostaci pretpostavljene predromaničke crkve ne nalaze u na prostoru na kojem se pružala kasnija romanička crkva čiji su se ostaci sačuvali do danas.

---

⁶⁸ N.N., 2011: 36.

4. Benediktinski samostanski sklop na Lokrumu

4.1. Problem prve crkve

Pretpostavlja se da je prva crkva lokrumskih benediktinaca nastala po njihovom dolasku u prvoj polovici 11. stoljeća. Njeno postojanje s pravom se pretpostavlja na temelju nekoliko sačuvanih ulomaka predromaničke plastike i sačuvane nadgrobne ploče nadbiskupa Vitala, a svjedoče je i pisanja dubrovačkih kroničara.⁶⁹

Spomenuti ulomci kao spolije su uzidani u recentni gospodarski objekt koji se nalazi unutar samostanskog sklopa. Radi se o nadvratniku, dva ulomka kamenih greda i ulomku kojeg nije moguće atribuirati zbog oštećenja.

Nadvratnik je oštećen i sekundarno uzidan u gospodarski objekt u svojoj prvotnoj funkciji.⁷⁰ Sačuvani ukras izveden je u dvije zone, a formiraju ga vegetabilni motivi. (sl. 7) Izborom motiva i načinom izvedbe ulomak je povezan s portalom koji je sekundarno ugrađen u crkvu sv. Bartula u blizini dubrovačke katedrale.⁷¹ (sl. 8) Po svemu sudeći, ulomci greda su ostaci dovratnika ili doprozornika, a ukrašeni su geometrijskim motivima. (sl. 9. i 10) Ulomak uzidan sjevernije od nadvratnika i ulomka kamene grede, pokazuje sličnosti s primjerima stonske skulpture, ponajviše s pilastrom koji je sekundarno uzidan u apsidalni prozor crkve Gospe od Lužina.⁷² (sl. 11)

Značajni su ulomci pronađeni za vrijeme arheoloških istraživanja. Među njima se ističu ulomak kamene grede, četiri ulomka pluteja i ulomak čiju funkciju nije moguće odrediti. Svi ulomci izrađeni su u vapnencu i ukrašeni.

---

⁶⁹ FISKOVIĆ, 1963: 48.

⁷⁰ Ulomak donose Cvito Fisković i Miljenko Jurković, a njegov detaljan opis daje Ivica Žile. Vidi u: FISKOVIĆ, 1963: 48, JURKOVIĆ, 1985: 193 i ŽILE, 1995: 145.

⁷¹ Raniji titulari crkve je sv. Kuzma i Damjan. Vezu ističu Miljenko Jurković i Ivica Žile. Vidi u: JURKOVIĆ, 1985: 193 i ŽILE, 1995: 153.

⁷² DRAČEVAC: 1981, 144.

Ulomak neodređene funkcije odlikuje ukras u dvije zone. U gornjoj zoni ukras je oblikovan tropletom dok se u ukrasu donje zone vidi troplet i dio glave ptice. (sl. 12) Ulomak kamene grede ukrašen je sličnim tropletom. (sl. 13) Zanimljiva su četiri ulomka pluteja koja su, kako je ranije istaknuto, pronađena u unutrašnjosti crkvenog prostora. Na njima su zamjetna dva profilirana ruba i ukras pleterom, koji se donekle odvajaju od ostalih. (sl. 14) Ulomak kamene grede i onaj neodređene funkcije, po načinu izvedbe ukrasa povezuju se s ranije opisanim ulomcima uzidanim u novije zdanje. Iako je na ulomcima pluteja primjetno preklesavanje, koncepcija dekorativne površine na kojoj nisu zamjetni istovjetni motivi mogla bi ukazivati na ponešto drugačiju dataciju od potonjih.

Svi opisani ulomci, osim zadnjeg navedenog, odlikuju se posebnim izborom motiva i kvalitetom izvedbe.⁷³ Kao što je rečeno, lokrumski se ulomci povezuju s portalom na crkvi sv. Bartula i pilastrom iz stonske crkve Gospe od Lužina.⁷⁴ Time se uspostavljaju jasne analogije sa skulpturom unutar gradskih zidina, ali i šireg dubrovačkog područja. Predromanička skulptura s Lokruma tako ulazi u korpus južnodalmatinske predromaničke skulpture.⁷⁵ Tom se skupinom posebno bavio Miljenko Jurković koji je lokrumske ulomke pripisao pretposljednjoj fazi pleterne skulpture južnodalmatinskog područja koja nastaje od polovice 10. do polovice 11. stoljeća, a odlikuje se vrsnoćom izvedbe, vještinom klesanja, visokom inventivnošću i raskošnim kompozicijama.⁷⁶ Prema mišljenju Ivice Žile, lokrumske ulomke moguće je preciznije datirati u razdoblje prve i druge polovice 11. stoljeća.⁷⁷

---

⁷³ ŽILE, 1995: 155.

⁷⁴ JURKOVIĆ, 1985: 193.

⁷⁵ Specifičnost skulpture južnodalmatinskog područja uočio je već Ljubo Karaman. Vidi u: KARAMAN: 1930, 111.

⁷⁶ Pišući o južnodalmatinskoj skupini predromaničke plastike Miljenko Jurković razlikuje dva sloja skulpture na poluotoku Pelješcu. Lokrumski ulomci, prema autoru, pripadaju istom razdoblju kao drugi pelješki sloj tj. pretposljednjoj fazi pleterne skulpture ovog područja, čime se posredno datiraju u razdoblje od polovice 10. do polovice 11. stoljeća. Vidi u: JURKOVIĆ, 1985: 193.

⁷⁷ ŽILE, 1995: 155.

Postojanje predromaničkog sakralnog zdanja, osim opisanih ulomaka, svjedoče pisanja dubrovačkih kroničara kao i ulomak nadgrobne ploče s epitaforom nadbiskupa Vitala.⁷⁸ (sl. 15) Spomenuti ulomak bio je uzidan u trijemu samostanskog klaustara. Natpis ulomka glasi: HIC REQ(UI) ESCIT VIT/ALIS ARCHIEP(ISCOPU)S DO/M(IN)I THEODORI FILIUS/P(RO)CUI: A(NI)MA HUMILIT(E)R (ORA).⁷⁹

Predromaničkoj fazi sklopa, odnosno vremenu 11. stoljeća, Cvito Fisković je pripisao i kubični kapitel ukazujući pritom na analogije s kapitelima u zvoniku sv. Marije u Zadru te onim na arkadama unutrašnjih galerija katedrale sv. Stošije.⁸⁰ (sl. 16) Potrebno je istaknuti da na području južnog dijela istočne obale Jadrana kubične kapitule nalazimo kod katedrale sv. Tripuna u Kotoru koji se, kao i zadarski, datiraju u 12. stoljeće.⁸¹ (sl. 17) Konačno, kubični kapiteli se nalaze i u kapeli sv. Kvirina u Krku, dvokatnoj crkvi koja se datira u kraj 12. stoljeća.⁸² Sudeći po analogijama na istočnoj jadranskoj obali, lokrumski je primjer možda pravilnije datirati u 12. stoljeće, točnije krajem tog stoljeća, i time povezati s kasnijom, zreloromaničkom fazom samostanskog sklopa.⁸³ Lokacija kapitela danas je nepoznata, no njegove značajne dimenzije, koje se mogu predočiti pomoću starih fotografija, upućuju kako se kapitel vjerojatno nalazio u romaničkoj crkvi čije su se ruševine očuvale do danas. (sl. 18)

Kao što je ranije istaknuto, lokacija prve građevine lokrumskih benediktinaca ostaje otvoreno pitanje. Prije provedenih arheoloških radova, istraživači su smatrali da se njeni ostaci nalaze na prostoru mlađe romaničke crkve. Cvito Fisković tako piše da će temelje predromaničke crkve trebat tražiti ispod mlađe crkve.⁸⁴ No, arheološka istraživanja, koja su se koncentrirala upravo na taj prostor, opovrgnula su istu pretpostavku.

---

⁷⁸ FISKOVIĆ, 1963: 50.

⁷⁹ RADIĆ, 1903: 22.

⁸⁰ FISKOVIĆ: 1963, 48.

⁸¹ ČANAK-MEDIĆ, ČUBROVIĆ, 2010 : 147,-148.

⁸² JURKOVIĆ, 1992: 225.

⁸³ ŽILE, 2011: 34.

⁸⁴ FISKOVIĆ: 1955, 41.

Broj ulomaka koji svjedoči postojanje predromaničkog zdanja zaista je malen. Iako su ulomci okvirno datirani u razdoblje 11. stoljeća oni ne moraju predstavljat čvrst dokaz o postojanju predromaničke crkve. Naime, zbog njihova broja ne bi trebalo isključiti mogućnost da su na Lokrum doneseni s nekog drugog dubrovačkog lokaliteta. Čvršći dokaz o postojanju crkve na otoku predstavlja jedino Vitalova nadgrobna ploča. Uzimajući u obzir važnost nadbiskupa, kao i činjenicu da je upravo on doveo benediktince na taj otok, odabir mjesta njegovog ukopa zasigurno nije slučajan.

Pri davanju mogućih odgovora na pitanje lokacije prvotne crkve potrebno je istaknuti i druga rješenja. Tako se otvara mogućnost da su došavši na Lokrum benediktinci koristili neku već postojeću sakralnu građevinu, što je bio čest slučaj na istočnojadranskom prostoru. Ta se pojava javlja i na dubrovačkom području, na primjer u slučaju Mljeta na koji dolaze pulsanski benediktinci i Pakljene na otoku Šipanu gdje benediktinci koriste predromaničku crkvu sv. Mihovila.⁸⁵

Ukoliko ostanemo pri tezi da je predromanička crkva na Lokrumu zaista postojala, kao jedna od logičnih opcija za njenu lokaciju otvara se neistraženo područje južno od postojećeg romaničkog samostana. To je prostor novog gotičko-renesansnog samostana koji je već Cvito Fisković naveo kao mogući smještaj prve građevine.⁸⁶ Moguće je da se temelji prvog benediktinskog zdanja nalaze upravo pod tim kasniji sklopom u čijem se klausturu donedavno i nalazila Vitalova nadgrobna ploča. Ipak, bez daljnjih arheoloških istraživanja ova teza ne može bit potvrđena.

Kako se na ključno pitanje o najranijem razdoblju lokrumske opatije još uvijek ne može dati siguran odgovor, ostaje istaknuti značaj sačuvanih ulomaka predromaničke plastike koji još jednom potvrđuju specifičnost južnodalmatinske pleterne skulpture, ali i otvaraju

---

⁸⁵ TOMAS, 2011: 299. i OSTOJIĆ, 1964: 456.

⁸⁶ FISKOVIĆ, 1955: 41.

pitanje moguće uloge benediktinaca u širenju predromaničkog stila na dubrovačkom području.

4.2. Zreloromanička crkva

Od crkve sv. Marije na Lokrumu, koja je prema mišljenju Cvita Fiskovića, izgrađena u kasnom 12. ili ranom 13. stoljeću, ostao je sačuvan sjeverni zid i tri polukružne apside.⁸⁷ (sl. 19)

Iz arhivskih podataka poznato je da su se crkva i samostan već početkom 14. stoljeća nadograđivali i proširivali. Od 1306. do 1323. godine veće radove na samostanu izvodio je graditelj Radin, vjerojatno Dubrovčanin, uz kamenare Marka Nikostova i Grgura Grbenice.⁸⁸ Poznato je i da se 1330. godine graditelj Bonifacije obvezao benediktincima da će preurediti i sagraditi crkvene svodove.⁸⁹ Godine 1357. klesar Kola Tomazov obvezao se da će čitav život raditi na samostanu.⁹⁰ Nekoliko godine nakon, 1364., Malo vijeće je zaključilo da se na državni trošak popravi zvonik.⁹¹ Poznato i da dubrovački graditelj Bogoje Milašević radi na crkvi ili samostanu 1412. godine te da na samom kraju stoljeća, 1492. godine, na samostanu rade poznati majstori, braća Radoje i Radin Pribilović.⁹²

U drugoj polovici ili na kraju 15. stoljeća lokrumaska crkva je produžena za deset dubrovačkih lakata (otprilike 5 m), a tada dobiva i novo zapadno pročelje.⁹³ U razdoblju 15. i 16. st. crkvi su nadodane dvije pobočne kapele.⁹⁴

---

⁸⁷ FISKOVIĆ, 1963: 48.

⁸⁸ FISKOVIĆ, 1955: 41.

⁸⁹ Poznato je da je Bonifacije bio kvalitetan majstor čije se ime spominje tijekom čitave prve polovice 14. stoljeća. Imao je mnogo učenika i bio je jedan od značajnijih majstora toga vremena. Sa svojim učenicima, Bonifacije je radio na građevinskom ukrasu lokrumskog samostana. Vidi u: FISKOVIĆ, 1955: 42.

⁹⁰ FISKOVIĆ, 1955: 42.

⁹¹ Malo vijeće popravlja zvonik na trošak države kako bi se grad riješio crkvenog prokletstva kojim ga je papa udario zbog sukoba s lokrumskim opatom. Vidi u: FISKOVIĆ, 1955: 42.

⁹² FISKOVIĆ, 1963: 57-58.

⁹³ NIČETIĆ, 2010: 355.

Crkva lokrumskih benediktinaca bila je jedna od većih sakralnih građevina na dubrovačkom području. Njezina duljina iznosila je otprilike 25,5 m, a širina 12,4 m.⁹⁵ Prostor crkve bio je jasno podijeljen u tri broda i zaključen trima polukružnim apsidama.

Sjeverni zid crkve, koji je uz apside ostao sačuvan do danas, otkriva način zidanja crkve klesanicima nejednaka i duguljasta oblika složenim u pravilne vodoravne redove. Zid je raščlanjen plitkim unutrašnjim lezenama povezanim lukovima što pokazuje da je crkveni prostor bio podijeljen na pet traveja. Zidni plašt je rastvoren trima prozorskim otvorima. Otvori trećeg i petog traveja polukružno su zaključeni. Otvor prvog traveja nešto je više postavljen. U drugom traveju vidljivi su ostaci jednostavnih romaničkih vrata lučnog nadvoja dok je u prvom traveju vidljiv otvor pravokutnog oblika. I na vanjskom zidnom plaštu uočljiva je podjela lezenama. Pod strehom su vidljivi jednostruki viseći lukovi na konkavnim konzolama. (sl. 20)

Sačuvane tri apside nastavljaju se na sjeverni zid. Središnja apsida svojim se volumenom ističe među bočnima. Čvrste obline apsida, građene obrađenim nejednakim kamenim blokovima, odaju skladnost romaničkog zdanja. (sl. 21) Na plaštu središnje apsida uočljivi su ostaci dvaju uskih lezena i velikog otvora dok bočne apside imaju svaka po jedan manji, polukružno zaključeni otvor. Na zidnim plaštovima bočnih apsida vidljivi su jednostruki viseći lukovi na konkavnim konzolama kao i na sjevernom zidu. (sl. 22, 23) Slična rješenja visećih lukova pod strehom zida nalazimo i na zidnom plaštu kotorske katedrale sv. Tripuna, crkve sv. Jakova Pipunara u Dubrovniku i benediktinske crkve sv. Marije na Mljetu. (sl. 24, 25) Kotorski primjer datiran je oko sredine 12. stoljeća, dok su spomenute crkve na dubrovačkom području datirane u kraj 12. i početak 13. stoljeća što se odgovara šire postavljenoj dataciji lokrumske crkve.⁹⁶ Oblinu sjeverne i djelomično središnje

---

⁹⁴ FISKOVIĆ, 1963: 49.

⁹⁵ Duljina crkve je iznosila otprilike 50, a širina 24 dubrovačka lakta. Vidi u: NIČETIĆ, 2010: 356-357.

⁹⁶ TOMAS, 2011: 301, ČANAK-MEDIĆ, ČUBROVIĆ, 2010: 108.

apside prati kamena klupica. Uz tijelo južne i ostatak sjeverne apside nalaze se grobovi. Južni zid crkve srušen je u *Velikoj trešnji*, a pretpostavlja se da je izgledao kao i sačuvani sjeverni.⁹⁷

Crkva je bila ukrašena freskama što se zaključuje po neznatnim tragovima boje koji su vidljivi u sjevernoj bočnoj apsidi.⁹⁸ Arheološka istraživanja prostora unutar crkve otkrila su ostatke četiriju stupova ciborija.

Na temelju sačuvanih fragmenata smatra se da je pročelje crkve odlikovala raskošna kiparska obrada.⁹⁹ Svjedoči je reljefni ulomak dovratnika portala danas uzidan u veliku gotičku biforu novijeg samostana. Ulomak je ukrašen lozicom u prepletenim krugovima u kojima su vol, lav i raznoliko lišće. (sl. 26) Drugi, najvjerojatnije ulomak bifore, ukrašen je prepletenim krugovima u kojima se svija lišće.¹⁰⁰ (sl. 27) Prema načinu i kvaliteti obrade, kao i prema korištenim motivima, Cvito Fisković povezo je ove ulomke sa skulpturom portala apulijskih crkava u Traniju, Bariju i Sipontu, i triforama raške škole u Studenici i Dečanima, ostvarenjima datiranim u razdoblje od kraja 12. do sredine 14. stoljeća.¹⁰¹

Lokrumske ulomke ipak je moguće možda i nešto preciznije datirati. Značajno je istaknuti sličnost lokrumske skulpture sa arhitektonskom plastikom kotorske katedrale sv. Tripuna. Analogije se pronalaze u oblikovanju lokrumskih ulomaka i kotorskih ulomaka koje je moguće povezati u cjeline dviju bifora sa pročelja katedrale, posebno u ulomcima doprozornika.¹⁰² (sl. 28, 29) Osim u korištenim motivima, sličnosti se iskazuju u načinu izvedbe dubokim reljefom i oblikovanju lozice. Ukazano je na sličnost spomenutih kotorskih ulomaka sa skulpturom Bogorodičine crkve u Studenici čime su i oni datirani u kraj 12. ili

---

⁹⁷ FISKOVIĆ, 1955: 43.

⁹⁸ Pišući o freskama dubrovačkog područja, posebno o osliku dubrovačke katedrale, Igor Fisković ističe moguću vezu katedrale i benediktinskog samostana na Lokrumu. Drugim riječima, otvara se pitanje uloge benediktinaca u opremi dubrovačke prvostolnice. Ukoliko su benediktinci zaista imali utjecaja o oslikavanju katedrale, što bi se povezalo sa drugom fazom njenog oslika, može se pretpostaviti sličan izgled fresaka na zidovima lokrumske crkve. Vidi u: FISKOVIĆ, 2009a: 26.

⁹⁹ FISKOVIĆ, 1963: 49.

¹⁰⁰ FISKOVIĆ, 1963: 49.

¹⁰¹ FISKOVIĆ, 1963: 49.

¹⁰² ČANAK-MEDIĆ, ČUBROVIĆ, 2010: 168-170.

početak 13. stoljeća.¹⁰³ Prema tome, datacija lokrumskih ulomaka može također biti preciznije određena u kraj 12. ili početak 13. stoljeća što se okvirno poklapa s pretpostavljenim vremenom izgradnje postojeće zreloromaničke crkve.

Uz istočni dio sjevernog zida crkve nalaze se ostaci presvođene prostorije pravokutnog tlocrta čiji je istočni zid razveden apsidalnim oblikom. Cvito Fisković smatra da je riječ o sakristiji koja je crkvi prigradena u romaničkom razdoblju.¹⁰⁴ (sl. 30) Uz sjeveroistočni ugao prostorije pronađen je trapezoidni otvor s pokretnim nalazima. Smatra se da je predstavljao sakrarij.¹⁰⁵

Uz sjeverozapadni ugao crkve vidljivi su ostaci kapele s polustupovima gotičkih glavica. Riječ je o polukružnoj kasnogotičkoj kapeli koja je crkvi prigradena u drugoj polovici ili na kraju 15. stoljeća kada je izgrađeno i novo pročelje. (sl. 31) Krajem 15., početkom 16. stoljeća crkva dobiva središnju renesansnu kapelu koju osim ostataka zidova, svjedoče ostaci ulaza, odnosno ostaci profilirane kamene baze polupilastara vidljivi na unutarnjem sjevernom zidu. (sl. 32)

Novo pročelje nastaje tijekom ili na kraju druge polovice 15. stoljeća, istodobno s proširenjem crkve prema zapadu. Antun Ničetić donosi njegovu moguću rekonstrukciju.¹⁰⁶ Na središnjem dijelu su bila smještena vrata, danas zazidana, nad kojima se nalazio nadvratnik s renesansnom lunetom u kojoj je prikaz Navještenja.¹⁰⁷ Sjeverno od vrata nalazi se uski kasnogotički prozor, a ostaci jednakog otvora nalaze se na zidu kasnije izgrađenog zvonika. Autor navodi kako je na opisanom pročelju postojala i prostrana rozeta.¹⁰⁸

---

¹⁰³ Smatra se da kotorska katedrala nije u cjelini završena do 1166. godine te da je skulpturalni ukras zapadne fasade završen u drugoj etapi krajem 12. ili početkom 13. stoljeća. Vidi u: ČANAK-MEDIĆ, ČUBROVIĆ, 2010: 168.

¹⁰⁴ FISKOVIĆ, 1955: 43.

¹⁰⁵ N. N., 2011: 8.

¹⁰⁶ NIČETIĆ, 2010: 356.

¹⁰⁷ NIČETIĆ, 2010: 355.

¹⁰⁸ NIČETIĆ, 2010: 355.

Središnjim dijelom pročelja dominirala je dakle krupna luneta u kojoj se najvjerojatnije nalazio reljef Navještenja. Unutar isklesanog okvira lunete, na čistoj pozadini, prikazani su likovi Marije i Gabrijela. Marijin lik je frontalno postavljen dok je Gabrijel prikazan u pokretu. Razlika se očituje u plastičnijem građenju Gabrijelova lika naspram smirenog, odorom pokrivenog, Marijinog tijela.¹⁰⁹ Ispod lunete teče natpis koji glasi: VENITE AD ME OMNES QUI LABORATIS/ET ONERATI ESTIS ET EGO REFICIAM VOS. Cvito Fisković lunetu smatra radom dubrovačke klesarske škole koje, kao ni većina dubrovačkih skulptura 16. stoljeća, nije umjetnički uspješno.¹¹⁰ Detaljnije je obrađuje Igor Fisković koji ističe nedostatak uvjerljivosti prikaza i majstora koji nije posve ovladao modernim likovnim znanjima.¹¹¹ Iako djelo nije primjereno njegovom umjetničkom dometu, autor lunetu ipak pripisuje Leonardu Petroviću.¹¹² (sl. 33)

Sačuvan je kapitel s ulomkom stupa koji se može pripisati crkvi ili predvorju. Kapitel je oblikovan svinutim lišćem, a može ga se datirati od druge polovice 14. do kraja 15. stoljeća. Crkva lokrumskih benediktinaca, čije su dimenzije bile tek nešto manje od dimenzija romaničke katedrale, bila je dakle jedna od najvećih crkava dubrovačkog prostora. Materijalni ostaci i izvori potvrđuju radove na crkvi tijekom više stoljeća, a ostaci arhitekture i skulpture svjedoče o raskoši i značaju zdanja koje živi do *Velike trešnje* 1667. godine.

4.3. Lokrumska crkva u kontekstu benediktinske arhitekture na istočnojadranskoj obali

Lokrumska crkva, trobrodno, troapsidalno zdanje značajnih dimenzija, pokazuje sličnosti sa skupinom benediktinskih crkava na istočnoj obali Jadrana. Miljenko Jurković je

---

¹⁰⁹ Autor smatra da je kompozicija s lokrumske lunete preuzeta za reljef istog sadržaja ugrađen nad ulazom u samostan sv. Marije od Kaštela. Vidi u: FISKOVIĆ, 2009: 184.

¹¹⁰ FISKOVIĆ, 1955: 54.

¹¹¹ FISKOVIĆ, 2009b: 184.

¹¹² FISKOVIĆ, 2009b: 184.

tako svrstava u skupinu koju naziva internacionalnom ranoromaničkom arhitekturom u koju uključuje crkve sv. Petra u Osoru na Cresu, istog titulara u Supetarskoj Dragi na otoku Rabu, sv. Andrije na Rabu, sv. Marije u Zadru, sv. Marije u Ninu, sv. Eufemije u Splitu, sv. Mihovila na Limu i sv. Ivana u Biogradu na Moru.¹¹³(sl. 34) Istraživač pritom dokazuje da se morfologija stila i skulpture širi istovremeno po cijelom Jadranu, misleći pritom na razdoblje 11. stoljeća u koje datira spomenute crkve.¹¹⁴ Autor, samo posredno, temeljem analogija i usporedba sugerira kako kako je lokrumska crkva nastala u istom, ranoromaničkom razdoblju, od kojeg, kako smo vidjeli, nije ostalo sačuvano puno tragova, budući da je tijekom stoljeća pregrađivana.¹¹⁵ Drugim riječima, ostaci sačuvanog zdanja su, prema autoru ostaci crkve 11. stoljeća, no njezina stilska i tipološka obilježja, kao i provedena arheološka istraživanja opovrgnula su ovu, ne posve izravno iskazanu tezu

Iako ova crkva nastaje kasnije, zbog njezinih donekle općih tipoloških svojstava koja se ne mijenjaju tijekom čitavog romaničkog razdoblja, moguće ju je promatrati i u kontekstu benediktinskih crkava istočne obale Jadrana nastalih u razdoblju 11. stoljeća. Pri usporedbi s drugim trobrodnim troapsidalnim bazilikama pokazuje se sličnost u osnovnom tlocrtnom rješenju karakterističnom za benediktinska sakralna zdanja. Značajno je ukazati na sličnost lokrumske crkve sa crkvom sv. Petra u Osoru na otoku Cresu. Zanimljivo je rješenje prostorije koja se nalazi uz sjeverni zid u oba slučaja. Riječ je o pravokutnoj presvođenoj prostoriji prigradenoj uz istočnu stranu sjevernog zida crkve. (sl. 35) U slučaju lokrumske crkve smatra se da je riječ o sakristiji koja je prigradena u razdoblju 12. na 13. stoljeća, a kao što je ranije istaknuto u arheološkim istraživanjima je u njenom uglu pronađen otvor s pokretnim nalazima za kojeg se smatra da predstavlja sakrarij. U slučaju osorske crkve, također je prevladavalo mišljenje da se radi o sakristiji. Ipak, Miljenko Jurković ističe više

---

¹¹³ JURKOVIĆ, 1996: 330.

¹¹⁴ JURKOVIĆ, 1996: 330.

¹¹⁵ JURKOVIĆ, 1996: 330.

problema vezanih za istu interpretaciju.¹¹⁶ Tako naglašava činjenicu da se sakristija u pravilu nalazi s južne strane crkve i ne presvođuje prije gotičkog razdoblja smatrajući da je ključ funkcije ovakih prostorija upravo u svodovima koji upućuju na funerarnu funkciju ovih zdanja.¹¹⁷ Razmišljajući o osorskom primjeru, potrebno je dovesti u pitanje i dosad prihvaćenu funkciju lokrumske prigradnje.¹¹⁸

U svom tlocrtom rješenju i načinu obrade zida lokrumska crkva ipak više srodnosti pokazuje s kasnijom benediktinskom arhitekturom, točnije sa crkvom sv. Krševana u Zadru, koja je izgrađena 1175. godine.¹¹⁹ Značajno je istaknuti povezanost lokrumske crkve s kotorskom katedralom sv. Tripuna koja se, osim u ranije spomenutoj skulpturi, pokazuje i u načinu gradnje. Sačuvani sjeverni zid benediktinske crkve pokazuje sličnosti u načinu obrade zida s kotorskom katedralom, posebno njezinom prvom graditeljskom etapom koja se datira u razdoblje od 1124. do 1166. godine.¹²⁰ Radi se o klesancima duguljastog oblika koji su poredani u pravilne redove. Prema takvom načinu obrade zida i ranije spomenutim visećim lukovima, lokrumsku crkvu moguće je ranije datirati upravo pomoću analogije s kotorskim primjerom čija je veza s benediktinskom arhitekturom već dokazana.¹²¹ (sl. 36) To bi značilo da se njena datacija može pomaknuti s kraja 12. ili početka 13. stoljeća par desetljeća ranije, točnije oko sredine 12. stoljeća. Značajno je napomenuti kako se u istom razdoblju radi na izgradnji dubrovačke romaničke katedrale.¹²² Ipak, jednostavnost i ogoljenost zatečenih ostataka benediktinske crkve onemogućuju precizno određivanje njezine datacije. Ista obilježja više govore u prilog skromnijih građevinskih struktura crkvenih redova nego li u smislu nekog pouzdanijeg kronološkog određenja

---

¹¹⁶ JURKOVIĆ, 1990: 86-88.

¹¹⁷ JURKOVIĆ, 1990: 88.

¹¹⁸ Aneks uz crkvu sv. Petra na Osoru se u novijoj literaturi navodi kao *memoria*. Vidi u: ČAUŠEVIĆ-BULLY, MARIĆ, BULLY, JURKOVIĆ, 2009: 382.

¹¹⁹ PETRICIOLI, 1990: 76-77.

¹²⁰ ČANAK-MEDIĆ, ČUBROVIĆ, 2010: 130.

¹²¹ ČANAK-MEDIĆ, ČUBROVIĆ, 2010: 47.

¹²² Josip Stošić precizno datira zamisao, projektiranje i djelomičnu izgradnju dubrovačke katedrale između 1132. i 1158. godine. Vidi u: STOŠIĆ, 1988: 30.

Prema svemu navedenom lokrumsku crkvu je potrebno promatrati u okviru benediktinske arhitekture na istočnoj obali Jadrana uzimajući u obzir ostvarenja romaničke arhitekture južnodalmatinskog prostora kao konteksta u kojem nastaje. Ukoliko se potvrdi teza o ranijoj dataciji lokrumske crkve, razdoblje oko sredine 12. stoljeća predstavljalo bi izuzetno značajan period u kojem se radi na na najvažnijim sakralnim građevinama užeg dubrovačkog područja: katedrali i benediktinskom samostanu na Lokrumu.

4.4. Zreloromanički samostan

Južno od crkve prostirao se romanički samostan od kojeg su danas sačuvani malobrojni ostaci. Uz južni zid crkve pružao se trijem klaustra kojeg svjedoče ostaci vrata zaključenih srpastim lukom te počeci arkada i svodova. (sl. 37) Sačuvan je dio zida u istočnom dijelu samostanskog kompleksa. Zanimljiva je sjeverna prostorija u istom dijelu sklopa. Arheološka istraživanja ustanovila su da je prostorija bila podijeljena na dva dijela. U njenom zapadnom dijelu pronađeni su ostaci ulaznog podesta, a u istočnom ukopi za koje se smatra da pripadaju najranijoj fazi lokaliteta. U zapadnom dijelu nekadašnjeg klaustra, uz gustijernu iz 19. stoljeća, pronađeni su ostaci romaničke gustijerne.

Dva dvostruka kapitela ukrašena volutama i lišćem te dva kamena ulomka stupova pripadala su romaničkom klaustru. (sl. 38) Predstavljaju dijelove dvostrukih stupova klaustra. Takvi stupovi nižu se u klaustru dubrovačkog franjevačkog samostana. Cvito Fisković ističe da su spomenuti kapiteli su i oblikovanjem slični jednom od kapitela u franjevačkom klaustru, radu kipara Mihoje iz Bara, prema čemu se pretpostavlja da je lokrumski klaustar tijekom 14. stoljeća završavao majstor blizak tom istaknutom kiparu.¹²³ (sl. 39) Lokrumski ulomci ipak su nešto drugačije oblikovani što je jasno u izvedbi voluta koji se su rađene s

---

¹²³ FISKOVIĆ: 1963, 50.

manje preciznosti. S obzirom na važnost samostana i ostalim pronađenim ulomcima skulpture, ne može se govoriti o manje kvalitetnom majstoru već se otvara mogućnost da su lokrumski kapiteli ipak oblikovani u nešto ranijem razdoblju.

U dugogodišnjim istraživanjima samostanskog sklopa pronađeni ulomci arhitektonske plastike koji se mogu pripisati romaničkoj crkvi ili samostanu. Radi se o ulomcima stupova, ulomku kapitela, konzoli i ranije spomenutom kubičnom kapitelu čija je lokacija danas nepoznata. Kao što je ranije istaknuto, dimenzije kubičnog kapitela moguće je predočiti preko starih fotografija i tako zaključiti da je kapitel pripadao crkvi što potvrđuje njegovu ispravljenu dataciju u razdoblje 12. stoljeća.

Spomenuta konzola, pripisana romaničkoj crkvi ili samostanu, izrađena je u mramoru. (sl. 40) Smatra se da je izrađena od starijeg kapitela što se zaključuje prema ostacima pleternog ukrasa koji su sačuvani na jednoj strani konzole. Pokazuje nešto zreliji romanički stil koji je ipak teško usporediti s ranije spomenutim ulomcima datiranim u kraj 12. i početak 13. stoljeća što može uputiti na zaključak da je konzola ipak nešto kasnijeg podrijetla. S druge strane, ovdje je riječ o nešto većoj figuralnoj skulpturi s naglašenijim plastičkim i voluminoznim elementima i većim brojem detalj. Time njezin monumentalniji i razrađeniji ukras ne mora govoriti o drugom vremenu nastanka. Treba uzeti u obzir da je ulomak velikim dijelom oštećen što onemogućuje daljnje usporedbe.

O izgledu romaničkog samostana danas dakle govori nekoliko sačuvanih tragova prema kojima možemo pokušati predočiti nekadašnje zdanje. Značajna su dva opisana dvostruka kapitela koja ilustriraju izgled romaničkog klaustera i govore o dataciji na u prva desetljeća 14. stoljeća što mogu potvrditi i ranije doneseni izvori.

4.5. Gotičko-renesansni samostan

Važan korak u razvoju lokrumske opatije predstavlja 1466. godina kada je samostan pripojen Kongregaciji sv. Justine u Padovi. Do tada oslabljeni samostan, reformiran je prema pravilima padovanske kongregacije što je rezultiralo jačanjem života opatije, ali i vraćanjem njenog ugleda. Novi život opatije koji prati istovremeni cvat dubrovačkog graditeljstva, rezultirao je proširenjem i izgradnjom novog gotičko-renesansnog samostana.¹²⁴ Lokrumski benediktinci izgradili su novi samostan krajem 15. i tijekom 16. stoljeća na južnoj strani postojećeg romaničkog sklopa.¹²⁵

Novi život samostana ogledao se ponajprije u povećanje broja redovnika kojih je znalo biti do trideset.¹²⁶ Lokrumski samostan tako je postao jedan od većih benediktinskih samostana istočne obale Jadrana što ukazuje na činjenicu da je njegov značaj od tijekom vremena rastao. Samostan su posjećivali mnogi ugledni dubrovački gosti, a u njemu su živjeli Augustin Platea, Placid Menčetić i Lodovico Morena.¹²⁷

Gradnja novog samostana potvrđena je arhivskim spisima koje je 1963. objelodanio Cvito Fisković.¹²⁸ »Početkom listopada 1512. godine korčulanski klesari Antun Kunčić i Nikola Andrijić, sin poznatog majstora Blaža Andrijića, obavezali su se Vicku Puciću, zastupniku samostana, da će iz dobrog kamena sa svoga otoka, koji odabere opat, isklesati u narednoj godini tri luka s kamenim vijencima i ležajima, ali bez stupova, dvoje ćelijskih vrata, sličnih onima koji već postojahu, kanale za odvod kišnice sa zupcima kakvi su već na zgradi i šest okruglih prozora koji se doista vide, kako spomenuh, u potkrovljima.«¹²⁹ Jamac njihovoj

---

¹²⁴ Benediktinci prate zlatno doba dubrovačkog graditeljstva pa krajem 15. i tijekom 16. stoljeća proširuju svoje samostane na Lokrumu, Mljetu, Šipanu i u Višnjici. Vidi u: FISKOVIĆ: 1963, 50.

¹²⁵ FISKOVIĆ, 1963: 50

¹²⁶ OSTOJIĆ, 1964: 426.

¹²⁷ OSTOJIĆ, 1964: 426.

¹²⁸ FISKOVIĆ, 1963: 58.

¹²⁹ FISKOVIĆ, 1963: 58- 59.

obavezi bio je dubrovački kipar Petar Petrović.¹³⁰ Sredinom siječnja 1513. godine majstori su dovršili posao i isplaćeni su u dukatima. Krajem 1514. godine zidar Marko Lukšić, ugovorio je s istim zastupnikom samostana, da će nastaviti raditi svodove klaustara u sedri i da će nad njihovim arkadama podignuti kameni zid.¹³¹ Isti majstor nije dovršio klaustar pa je u proljeće 1521. opat pozvao korčulanskog klesara Marka Radonjića da nad jednim dijelom dovršenih stupova podigne još pet lukova iz korčulanskog kamena i kamenu ogradu između stupova pod istočnim krilom, sličnu onoj koja je postavljena.¹³² Ispunjavanje obveze jamčio je Marko Andrijić, graditelj dubrovačke crkve sv. Spasa.¹³³ Majstor je u prvoj polovici mjeseca završio posao pa je dogovorom ugovaratelja njegov ugovor brisan.¹³⁴

O proširenju lokrumskog samostana govore riječi milanskog vlastelina i kanonika Pietra Casole, koji je na putu za Jeruzalem posjetio Dubrovnik i Lokrum 1494. godine.¹³⁵ Casola piše da je lokrumski samostan »mjesto za redovnike sigurno, puno svake prijatnosti; daleko od svakog razgovora, nasred mora su i imaju lijepe vrtove. Kad se uredi, kao što se započeo, bit će krasan, a neprestano se radi.« Casoline riječi svjedoče da su radovi na lokrumskom samostanu krajem 15. stoljeća bili u punom tijeku.

Ranije navedena četiri ugovora potvrđuju sudjelovanje domaćih graditelja i klesara na izgradnji novog samostana na Lokrumu u razdoblju od 1512. do 1521. godine.

U velikom potresu 1667. srušeno je zapadno i sjeverno samostansko krilo kao i sjeverni i zapadni dio klaustara novog samostana. Nakon potresa slijedilo je opadanje života u samostanu, koje je započelo i ranije. Ipak, opatija se održala sve do samog kraja 18. stoljeća. Gotičko-renesansni samostan doživio je dodatne promjene gradnjom Maksimilijanovog ljetnikovca 1860. godine. Samostan je pritom tretiran kao dio novog kompleksa, tako da je

---

¹³⁰ FISKOVIĆ, 1963: 59.

¹³¹ FISKOVIĆ, 1963: 59.

¹³² FISKOVIĆ, 1963: 59.

¹³³ FISKOVIĆ, 1963: 59.

¹³⁴ FISKOVIĆ, 1963: 59.

¹³⁵ TADIĆ, 1939: 84, 133.

istočno krilo samostana bilo priključeno novogradnji i time izmijenjeno. Hodnik je tada bio podijeljen staklenim pregradama i ukrašen slikama i kipovima Arpadovića i Habsburgovaca.¹³⁶ Redovničke ćelije tada su pretvorene u gostinjske sobe.

Novi samostan je dakle izgrađen na južnoj strani romaničkog sklopa. Oblikovao ga je prostrani klaustar čiju od kojeg su danas sačuvane istočna i južna strana. (sl. 41) Gotičko-renesansnim samostanom lokrumskih benediktinaca detaljnije se bavio jedini Cvito Fisković koji je donio potpuniji opis sklopa.

Na vanjskoj stani istočnog zida samostana nižu se prozorski otvori ćelija kata. Nižu se izmjenično, manji uz većeg, s obzirom da je svaka ćelija imala po dva otvora. Svaki otvor uokviren je gotičkim reljefom izmjeničnih zubaca.¹³⁷ U prizemlju se nižu veći četvrtasti prozori istog gotičkog okvira koji su u Maksimilijanovoj pregradnji produljeni. Reljefno uokvireni otvori obogatili su izgled jednoličnog vanjskog zida, a njihov niz je prekinut Maksimilijanovom gradnjom. Zid je zaključen profiliranim krovnim vijencem odvodnog kanala za kišnicu uzdignutom na konzolama.

Glavni ulaz predstavljaju jednostavna vrata s konzolama pod nadvratnikom. Nad njima je mali prozor okruglog oblika okružen reljefnim gotičkim lišćem. Krov istog dijela trostruko je razdijeljen. U uzdignutom potkrovlju srednjeg dijela je niz okruglih prozorčića, koji prema Cvitu Fiskoviću, podsjećaju na četverolisne prozore u potkrovlju Sponze iz 16. stoljeća.¹³⁸

Vanjski zid južnog krila rastvoreniiji se zbog svog položaja. U prizemlju se otvaraju duguljasti polukružni prozori. Isti su oštećeni, proširivani i zazidani. U potkrovlju su vidljivi okrugli prozorčići slični onima koji se otvaraju na istočnom krilu. Na zapadnoj strani nalaze se četvrtasti prozori dok se na istočnoj strani otvara velika bifora.

---

¹³⁶ NIČETIĆ, 2010: 352.

¹³⁷ FISKOVIĆ, 1963: 52.

¹³⁸ FISKOVIĆ, 1963: 53.

Veličanstvena bifora vjerojatno je najveća na našem primorju, a služila je osvjetljavanju dugog i širokog hodnika. Bifora je ujedno i najbogatije ukrašen otvor sklopa. Sastoji se od dva prozorska otvora zaključena trolisnim šiljastim lukovima i centralno smještenim okruglim otvorom mrežišta. Uz dva doprozornika s profiliranim bazama i lisnatim kapitelima smještena su dva pilastra jednakog oblikovanja. Dva otvora odijeljena su stubom s bazom i kapitelom. Oba otvora imaju horizontalnu razdjelnu kamenu pločastu gredu. Lijevo je jednostavna kamena ploča dok je desno sekundarno upotrebljen ulomak arhitektonske plastike, tj. ulomak dovratnika portala koji je ukrašen lozicom u prepletenim krugovima i zoomorfnim motivima. Polja oko mrežišta ukrašena su reljefnim lišćem i reljefno udubljenim školjkama, a u sredini je smještena rozeta. (sl. 42) Cvito Fisković ističe kako se renesansa već osjeća u plošnosti njenih doprozornika i pilastara, ali cvjetna gotika prevladava u kovrčastom lišću glavica, oštrim lukovima, u reljefnim školjkama i svinutom lišću kruništa uz okrugli prozor sred kruništa, kao i u prelomljenom završnom luku.¹³⁹ Opisana bifora zaokuplja pažnju svojom veličinom i izuzetno bogatim ukrasom koji zaista predstavlja spoj bogatog gotičkog ukrasa i jasnih renesansnih rješenja obogaćujući tako jednostavno oblikovanje vanjskih zidova samostana.(sl. 43)

Ulazno predvorje samostana presvođeno je gotičkim travejima. Kroz vrata kasnogotičkih karakteristika ulazi se u reprezentativni klaustar. Na spomenutim vratima stoji natpis: CONCORDIA RES PARVAE CRESCUNT/DISCORDIA MAXIMAE DILABUNTUR¹⁴⁰

Veliki klaustar tvorio je četverostrani trijem koji je okruživao pravokutno dvorište. Do danas su se sačuvale istočna i južna strana trijema koje su nadsvođene križnim svodovima.¹⁴¹

---

¹³⁹ FISKOVIĆ, 1963: 55.

¹⁴⁰ Tip slova koje tvore natpis datira se u 17. stoljeće. Vidi u: FISKOVIĆ, 1963: 55.

¹⁴¹ Sačuvano je devet interkolumnija istočne i šest interkolumnija južne strane. Cvito Fisković 1963. predlaže da se uspostave i dva preostala krila arkada s obzirom da su ostali sačuvani kapiteli i tragovi svodova. Istraživač

Stupovi su obogaćeni raskošnim kapitelima koji su oblikovani kovrčastim, povinutim i izbočenim lišćem. (sl. 44) Cvito Fisković ističe kako se u tim glavicama još odražava cvjetna gotika Jurja Dalmatinca te ih smatra uspješnim radom dubrovačkih klesarskih radionica.¹⁴²

Kapiteli nose križne svodove koji se na drugoj strani oslanjaju na konzole.

Arkade prekrivaju širok hodnik u kojem se nalazi kasnogotička kruna bunara ukrašena reljefnim lišćem i trima grbovima dubrovačke vlastelinske obitelji Đurđić koja ih je poklonila samostanu.¹⁴³ Kroz hodnik i vrata ulazi se u blagovaonicu i ostale prostorije koje se otvaraju četvrtastim i okruglim prozorima. Nad istočnim arkadama otvaraju se prozori ćelija, veći za manjim, kao i na vanjskoj strani. Nad južnom stranom izdiže se terasa koja je početkom stoljeća natkrivena ložom.¹⁴⁴

U unutrašnjosti samostana sačuvan je niz ćelija čija se vrata nižu u širokom hodniku koji je nekad bio presvođen. U prizemlju istočnog krila niz je ćelija dok je u južnom krilu najveća dvorana, blagovaonica presvođena plitkim svodom uzdignutom na nizu pokrajnjih svodova na zidnim konzolama. Dvorana je osvijetljena dugim prozorima i manjim okruglim prozorima i spojena s manjom slično nadsvođenom dvoranom. Kad je u *Velikoj trešnji* 1667. stradala romanička crkva lokrumskih benediktinaca opisana blagovaonica je vjerojatno korištena kao crkva, a susjedna manja dvorana mogla joj je služiti kao sakristija.¹⁴⁵ Na krovu iznad nje uzdiže se zvonik na preslicu sastavljen od ulomaka stupova uzetih iz srušenog klaustara što ukazuje na opadanje graditeljstva, ali i života u samostanu do kojeg dolazi nakon velikog potresa.¹⁴⁶

---

ističe da bi se time vratila cjelina koja svojim skladom i veličnom prednjači u našem renesansnom samostanskom graditeljstvu. Vidi u: FISKOVIĆ, 1963: 55.

¹⁴² FISKOVIĆ, 1963: 55.

¹⁴³ FISKOVIĆ, 1963: 55.

¹⁴⁴ FISKOVIĆ, 1963: 55.

¹⁴⁵ FISKOVIĆ, 1963: 56.

¹⁴⁶ FISKOVIĆ, 1963: 56.

Od namještaja su sačuvana dva ulomka kamenog umivaonika gotičko-renesansnih stilskih karakteristika za koje se smatra da su pripadali blagovaonici ili sakristiji.¹⁴⁷ Jedan ukrašavaju četiri anđeoske glave koje su služile kao slavine. Iz njih je curila voda u donji bazen ukrašen reljefnim ljuskama, žljebovima i lišćem.

Gradnja novog samostana na kraju 15. i tijekom 16. stoljeća potvrđena je dakle arhivskim spisima. Iako danas nije cijeli sačuvan, klaustar istog sklopa dokazuje sjaj nekadašnjeg samostana koji je, kako je već naglašeno, bio jedan od najvećih samostana naše obale. Novi sklop se u malobrojnoj literaturi često opisuje kao gotičko-renesansno ostvarenje, takvom stilskom određenju potrebno je posvetiti više pažnje.

Stilski rječnik novog samostana ponajbolje se promatra u sačuvanim dijelovima klaustra te opisanoj bifori značajnih dimenzija. Kapiteli stupova koji su okruživali unutarnje dvorište klaustra ukrašeni su bogatim lišćem oblikovanim na različite načine. (sl. 45) Pomno oblikovano lišće otkriva ideju kasnogotičkog bogatog ukrasa koja upotpunjava jasne renesansne forme kojima služi kao dekoracija. Isti se princip ponavlja na bifori u kojima renesansa odaje svoju prisutnost u jasnoći kostura koji je potom obogaćen kasnogotičkim oblicima. Ova simbioza stilova, koja se u literaturi često javlja pod nazivom »mješoviti gotičko-renesansni stil« mogla bi se objasniti i na obrnut način u kojemu su renesansna jasnoća, geometrizacija i plošnost disciplinirale, umirile i pročistile bogati kasnogotički rječnik. Novi samostan lokrumskih benediktinaca tako se s pravom naziva gotičko-renesansnim i time uklapa u dubrovačko graditeljstvo istog razdoblja.¹⁴⁸ Sagledan u širim, lokalnim okvirima ovaj klaustar predstavlja donekle logičan razvojni korak nakon dominikanskog koji je dovršen sredinom 15. stoljeća, a prije malog klaustra franjevačkog

---

¹⁴⁷ FISKOVIĆ, 1963: 56.

¹⁴⁸ Razdoblje 15. i 16. stoljeća, prozvano »zlatnim dobom Dubrovnika«, karakteriziraju arhitektonska ostvarenja nastala u mješavini gotičkog i renesansnog stila. Fenomen mješavine stilova proučavali su mnogi autori, a dubrovačka sredina, koja se ističe dugim trajanjem istog, zauzela je posebni mjesto u proučavanju njegove pojave. Vidi u: GRUJIĆ, 2009: 235-252.

samostan koji nastaje krajem 16. stoljeća.¹⁴⁹ Na izgradnji dominikanskog klaustera sudjelovao je velik broj stranih i domaćih majstora, a njegov stilski izraz se također opisuje kao gotičko-renesansni.¹⁵⁰ Ukazuje se na daleke veze i s kiparskim izrazom Jurja Dalmatinca, koje se ponavljaju i na lokrumskom primjeru.¹⁵¹ Benediktinski klooster, iako dovršen skoro stoljeće kasnije, predstavlja nastavak iste ideje koja se iskazuje u kloosteru dominikanaca ujedno pokazujući vještine domaćih graditelja koji su tijekom godina formirali vlastiti izraz i prikazali ga upravo na ovom ostvarenju.

O postojanja novog humanističkog, gotovo ladanjskog okruženja koje je uvjetovalo nastanak i ovog, u osnovi ipak renesansnog spomenika svjedoče i riječi Filipa de Diversisa koji piše da je već sredinom 15. stoljeća, dakle prije izgradnje novog samostana, Lokrum bogat vinogradima, plodnim vrtovima i lijepim gajevima koji pripadaju samostanu.¹⁵² Firentinac ističe da na otok dolaze došljaci i građani zbog pobožnosti i okrepe duše i tijela.¹⁵³ Ljepotu dovršenog novog samostana prikazuju pisanja talijanskog kroničara Serafina Razzija iz 16. stoljeća.¹⁵⁴ Novi je samostan opisan kao »raskošni dvor koji je već u prvoj polovici 15. stoljeća postao izletišta, a okružen je ljepotom primorskog krajolika s prostranim dvorištem i blagovaonicom, prozračnim ćelijama, zdencima i podrumima.«¹⁵⁵

Pisanja talijanskih putnika Pietra Casole, Filipa de Diversisa i Serafina Razzija govore o izgledu lokrumske opatije i renesansnom duhu koji je prožimao njene zidove. Opisanu raskoš značajnog samostana danas, nažalost, možemo samo zamisliti.

---

¹⁴⁹ FISKOVIĆ, 1985: 454.

¹⁵⁰ BADURINA, 1987: 325.

¹⁵¹ BADURINA, 1987: 325, FISKOVIĆ, 1963: 55.

¹⁵² DIVERSIS, 2004: 45.

¹⁵³ DIVERSIS, 2004: 45.

¹⁵⁴ FISKOVIĆ, 1963: 63.

¹⁵⁵ FISKOVIĆ, 1963: 63.

4.6. Kraj života lokrumske opatije

Nakon cvata života opatije u razdoblju 15. i 16. stoljeća, dolazi do opadanja. Ono se moglo osjetiti u prvoj polovici 17. stoljeća. Zabilježeno je da je od 1637. do 1638. u samostanu boravilo pet ili šest redovnika što predstavlja značajan pad s obzirom na razdoblje 15. i 16. stoljeća.¹⁵⁶ Slabiji život opatije nastavio se iza potresa 1667. godine, u kojem je samostan, kako je već više puta naznačeno, značajno stradao. Poznato je da su u posljednjem razdoblju u samostanu živjela dva do tri monaha.¹⁵⁷ Posljednji opat samostan je napustio 1707. godine.¹⁵⁸ Na samom kraju 18. stoljeća samostan je ukinut, a Lokrum i njegova samostanska dobra prodana nekolicini Dubrovčana.¹⁵⁹ Privatni vlasnici otoka nekoliko su se puta mijenjali, a otok je sredinom 19. stoljeća pripao carskoj obitelji Habsburg.

---

¹⁵⁶ OSTOJIĆ 1964: 427.

¹⁵⁷ OSTOJIĆ, 1964: 427.

¹⁵⁸ LUČIĆ, 1987: 191.

¹⁵⁹ OSTOJIĆ, 1964: 427.

5. Maksimilijanov ljetnikovac

Eksplozija austrijskog ratnog broda nedaleko Lokruma u Dubrovnik je dovela nadvojvodu Maksimilijana Habsburškog. On odlučuje kupiti otok i na njemu sagraditi svoj ljetnikovac uz kojeg su oblikovani vrtovi. Radovi su nakratko prekinuti Maksimilijanovom smrću 1867. godine, a nastavljeni su 1878. godine kada habsburški dvor nastavlja voditi brigu o otoku.¹⁶⁰

Maksimilijanov ljetnikovac gradi se sredinom 19. stoljeća. Njegovi zidovi nasjedaju na zidove ranijeg, u radu obrađenog, benediktinskog samostana. (sl. 46) Svojom južnom stranom ljetnikovac je prigraden uz sjeverni dio istočnog krila gotičko-renesansnog samostana. Prostorije sačuvanog samostana i interpolirane građevine spojene su na mjestu dodira. U prizemlju dijele zajedničko predvorje, a na razini prvog kata su njihovi unutrašnji prostori spojeni. Pri gradnji ljetnikovca su vjerojatno iskorišteni postojeći pregradni zidovi srušenog dijela samostana.¹⁶¹

Ljetnikovac tlocrtno pokazuje oblik pravokutnika čija su istočna i zapadna strana izdužene, a u jugozapadnom uglu uzdiže se toranj. Četiri kata građevine, različita u visinama, povezuje spiralno stubište smješteno u volumen tornja. Zidovi ljetnikovca flankirani su različitim otvorima ukrašenim profilacijama. Zanimljiva je bifora koja se otvara na plaštu istočnog zida. Biforu oblikuju dva šiljasto zaključena prozorska otvora koja su s mrežištem uokvirena još jednim šiljastim lukom. Na istom plaštu promatraju se dva grba: grb Meksika i grb Habsburške vladarske kuće.

---

¹⁶⁰ Sam prijestolonasljednik Rudolf bavio se otokom do svoje smrti 1889. godine. Vidi u: KAPOVIĆ: 2006, 271.

¹⁶¹ ČORAK, 1987: 80.

Projekte za izgradnju svojih ladanjskih rezidencija, dvorca Miramare u Trstu i ljetnikovca na Lokrumu, Maksimilijan je povjerio arhitektima s kojima je usko surađivao.¹⁶² Nadvojvoda je tražio savršenstvo projekata za koje je davao precizne upute, tako da je postojalo više projekata pregradnje za njegove rezidencije. Ime arhitekta lokrumskog ljetnikovca ne može se točno odrediti jer se uz njega veže više imena. Moguće je da je, istodobno sa projektom za Miramare, Carl Junker radio i projekt lokrumskog ljetnikovca.¹⁶³ Zna se da Maksimilijan poziva njemačkog arhitekta Friedricha da pripremi projekt nove rezidencije na ostacima benediktinskog samostana.¹⁶⁴ Iako taj projekt nije nađen, poznata su dva projekta vezana za Lokrum, djela austrijskih arhitekata Segenschmida i Hofmanna iz 1867. godine.¹⁶⁵ Građevina koja danas postoji odgovara manjem dijelu Segenschmidovog zamišljenog kompleksa pa je moguće da je isti arhitekt projekt prilagodio prema uputama nadvojvode.¹⁶⁶ Arhitekt Hofmann je s Maksimilijanom boravio u Meksiku, a upravo radi Lokruma vratio se u Europu. Smrt nadvojvode prekinula je daljnje radove, a isti arhitekt je kasnije stupio u službu Ludwiga II. Bavarskog i radio na dvorcima Herrenchiemsee i Neuschwanstein.

Ipak, bez daljnjih istraživanja arhiva Beča i Trsta, ime arhitekta ljetnikovca ne može se odrediti. Moguće je, kao ranije, navesti niz imena koja se povezuju s istim i ukazati na njegov značaj i vrijednost u kontekstu hrvatske, ali i europske arhitekture 19. stoljeća.

Maksimilijanova lokrumska rezidencija građena je u mješavini stilova što odgovara razdoblju u kojem ona nastaje. Ljetnikovac tako predstavlja ranu pojavu romantičnog historicizma.¹⁶⁷ Na njemu se čitaju elementi neoromaničkih, neogotičkih i neorenesansnih

---

¹⁶² KAPOVIĆ, 2006: 277.

¹⁶³ ČORAK, 1987: 110.

¹⁶⁴ ČORAK, 1987: 110.

¹⁶⁵ ANDERS, 1897: 115.

¹⁶⁶ ČORAK, 1987: 110.

¹⁶⁷ STAGLIČIĆ, 2000: 579.

elemenata. (sl. 47) Pozicija srednjovjekovne opatije predstavlja savršeno mjesto za razvijanje romantičarskih ideja koje su uokvirene pomno projektiranim vrtovima, perivojima i sadnjom egzotičnog bilja.

Iako neprepoznat, značaj lokrumskog ljetnikovca izuzetno je velik. U kontekstu razdoblja i mjesta na kojem nastaje, samog naručioca, velikih imena arhitekture koja se za njega vežu i ostvarenja s kojima se dovodi u vezu, on spada u same vrhove neostilske arhitekture. Ljetnikovac time spada među prvorazredne spomenike kulture 19. stoljeća na hrvatskom, ali i europskom prostoru.¹⁶⁸

U elaboratu iz 1987. godine, kojeg je izradio Institut za povijest umjetnosti, predlaže se zaštita i obnova ljetnikovca kakva odgovara objektima najviše kategorije.¹⁶⁹ Ističe se da je »ljetnikovac lišen inventara i do kraja osiromašen«, ali sačuvan u svom tlocrtu i volumenu.¹⁷⁰ Predlaže se rekonstrukcija elemenata prema analogijama tršćanskog primjera.¹⁷¹

Iako je struka ukazala na značaj ljetnikovca, do njegove obnove i zaštite nije došlo. Domovinski rat dodatno je uništio ljetnikovac, a njegovo propadanje nastavlja se od tada. Značaj srednjovjekovne opatije je ipak prepoznat, no Maksimilijanovo zdanje, također važno u kontekstu svog vremena, ostaje zaboravljeno među zidovima opatije.

---

¹⁶⁸ ČORAK, 1987: 109.

¹⁶⁹ ČORAK, 1987: 113.

¹⁷⁰ ČORAK, 1987: 113.

¹⁷¹ ČORAK, 1987: 113.

6. Samostanski sklop u 20. i 21. stoljeću

Godine 1891. na Lokrum dolaze dominikanci iako je otok još u službenom vlasništvu Rudolfove nasljednica, grofice Elizabete Windischgrätz. Godine 1919. prodan je jugoslavenskoj vladi. Poslije Prvog svjetskog rata vlada na otoku osniva ustanovu za rehabilitaciju djece.

Lokrum je 1948. godine proglašen specijalnim rezervatom, poslije Drugog svjetskog rata pristupilo se uređenju vrtova i perivoja.¹⁷² Lokrum ubrzo preuzima Biološki institut JAZU koji 1960. osniva botanički vrt prema projektima Bruna Šišića.¹⁷³ Domovinski rat je dodatno oštetiio ostatke opatije i Maksimilijanov ljetnikovac. Godine 1998. opatija je uvrštena u program zaštitnih radova Ministarstva kulture što je omogućilo početak istraživanja benediktinske opatije i cjelokupne povijesti otoka.

Nakon dugogodišnjih arheoloških istraživanja opatije, čiji su rezultati ukratko prikazani u ovom radu, radi se na konzervaciji i prezentaciji njenih ostataka. Radove izvodi Društvo prijatelja dubrovačke starine koje se dugi niz godina bavi očuvanjem i zaštitom graditeljske baštine dubrovačkog područja.

Ostaci crkve i romaničkog samostana time su zaštićeni i bit će adekvatno prezentirani. No, problem očuvanja i prezentacije gotičko-renesansnog sklopa i Maksimilijanovog ljetnikovca ostaje neriješen.

---

¹⁷² KAPOVIĆ, 2006: 272.

¹⁷³ KAPOVIĆ, 2006: 277.

7. Zaključak

Samostan sv. Marije na otoku Lokrumu predstavlja izuzetno značajnu cjelinu u kontekstu baštine dubrovačkog područja. Sklop tvore ostaci zreloromaničke crkve, malobrojni ostaci istodobnog samostana i mlađi samostan izgrađen u gotičko-renesansnom slogu. Arheološka istraživanja, koja su se na prostoru crkve i starijeg samostana vodila niz godina, produbila su dotadašnje spoznaje o benediktinskom kompleksu. Ipak, mnoga su pitanja ostala otvorena. Među njima se ističe pitanje lokacije prve crkve. Naime, većina istraživača pretpostavlja da je prva građevina lokrumskih benediktinaca nastala po njihovom dolasku na otok u prvoj polovici 11. stoljeća. Pretpostavku potvrđuju malobrojni ulomci skulpture, nadgrobna ploča dubrovačkog nadbiskupa i pisanja kroničara. No, arheološka istraživanja nisu otkrila ostatke pretpostavljenog zdanja koje bi, prema istim istraživačima, bilo izgrađeno u predromaničkom stilu. Prema tome, potrebno je ukazati na druge mogućnosti jer su sačuvani ulomci malobrojni i ne moraju nužno biti dio sakralne građevine koja se nalazila na Lokrumu. Benediktinci su došavši na Lokrum mogli koristiti neku već postojeću sakralnu građevinu što je slučaj u više primjera. Ukoliko podržimo pretpostavku da je predromaničko zdanje na Lokrumu postojalo, potrebno je istražiti prostor ispod gotičko-renesansnog dijela sklopa.

Zreloromanička crkva, čiji su ostaci do danas sačuvani, u literaturi je datirana u kraj 12. ili početak 13. stoljeća te pokazuje osobitosti benediktinske arhitekture na istočnojadranskoj obali. Tlocrtno pokazuje sličnosti s benediktinskim crkvama 11. stoljeća, ali i s kasnijom arhitekturom istog reda, primjerice sa crkvom sv. Krševana u Zadru i crkvom sv. Tripuna u Kotoru. Iako sačuvani sjeverni zid i tri apside lokrumskog zdanja pokazuju popriličnu jednostavnost i ogoljenost, pri kojima je teško govoriti o preciznoj dataciji crkve, moguće je promišljati nešto raniju dataciju od one postavljene u literaturi. Promatrajući viseće lukove i

način obrade zida, koji najviše sličnosti pokazuju upravo s kotorskom crkvom sv. Tripuna, lokrumsko zdanje moglo bi se datirati nekoliko desetljeća ranije, točnije oko sredine 12. stoljeća. Značajno je da se upravo u to vrijeme radi na dubrovačkoj romaničkoj katedrali što bi ukazalo na istovremenu gradnju najznačajnijih sakralnih građevina užeg dubrovačkog područja: katedrale i benediktinskog samostana.

Mlađi dio samostanskog kompleksa, izgrađen južno od ranijeg zdanja, je samostan gotičko-renesansnog sloga čija se izgradnja datira u kraj 15. i početak 16. stoljeća. Gradnja novog reprezentativnog zdanja zasigurno je povezana s pripojenjem opatije Kongregaciji sv. Justine do kojeg je došlo nešto ranije, početkom druge polovice 15. stoljeća. Nakon pripojenja padovanskoj kongregaciji lokrumska je opatija dobila na ugledu, a istovremeno su se počele osjećati nove renesansne ideje koje također imale utjecaja na razvoj i gradnju novog zdanja. Reprezentativni klaustar i velika bifora koja obogaćuje vanjski zid južnog krila pokazuju stilske oznake mješovitog gotičko-renesansnog stila karakterističnog za dubrovačku arhitekturu tog razdoblja. Novi samostan je djelo domaćih graditelja koji su u njega utkali vlasiti umjetnički izraz.

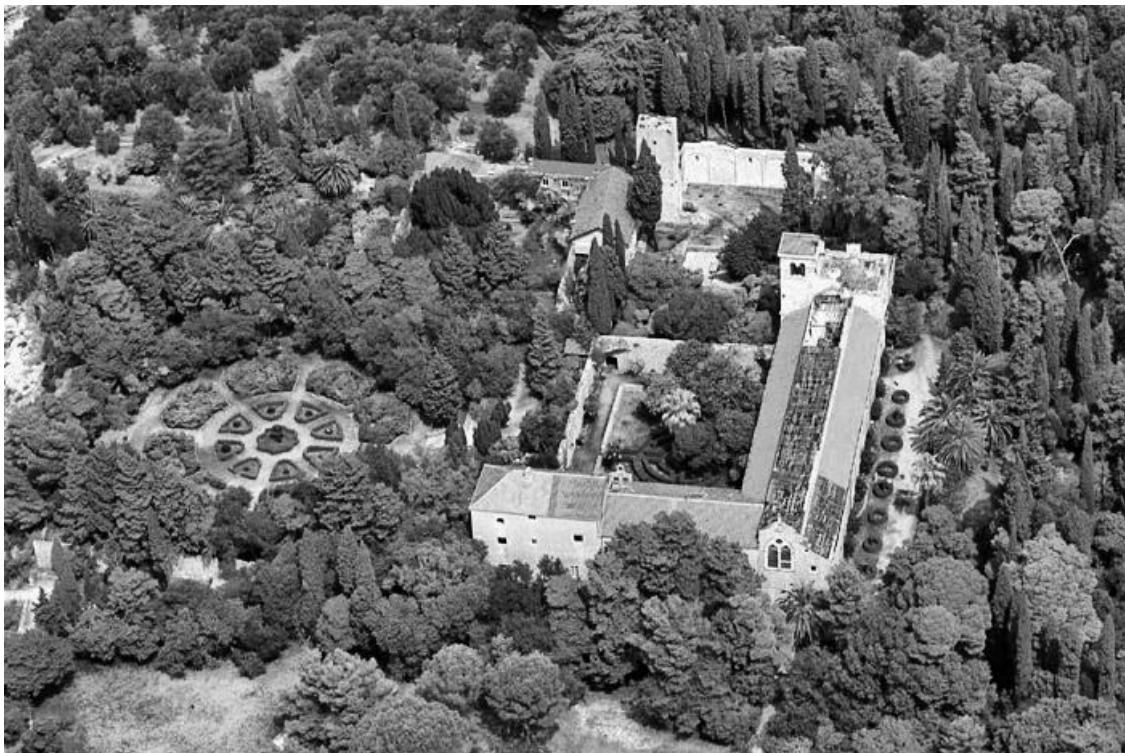
Tijekom druge polovice 19. stoljeća u ruševine samostana koji je, kao i sve dubrovačke građevine stradao, u velikom potresu 1667. godine, interpoliran je ljetnikovac austrijskog nadvojvode Maksimilijana. Unatoč činjenici da je ime arhitekta ljetnikovca nepoznato, ovo ostvarenje je potrebno promatrati u kontekstu istaknutijih europskih ostvarenja neostilske arhitekture.

Iako se baštinom lokrumskih benediktinaca nije bavio velik broj istraživača njegov je značaj ipak djelomično prepoznat. Kao posljedica, u tijeku su konzervacija i prezentacija ostataka crkve i prvog samostana. Ipak, gotičko-renesansni dio sklopa i Maksimilijanov

ljetnikovac do danas nisu primjereno zaštićeni te se njihovo propadanje, kojem su izloženi dugi niz godina, nastavlja.

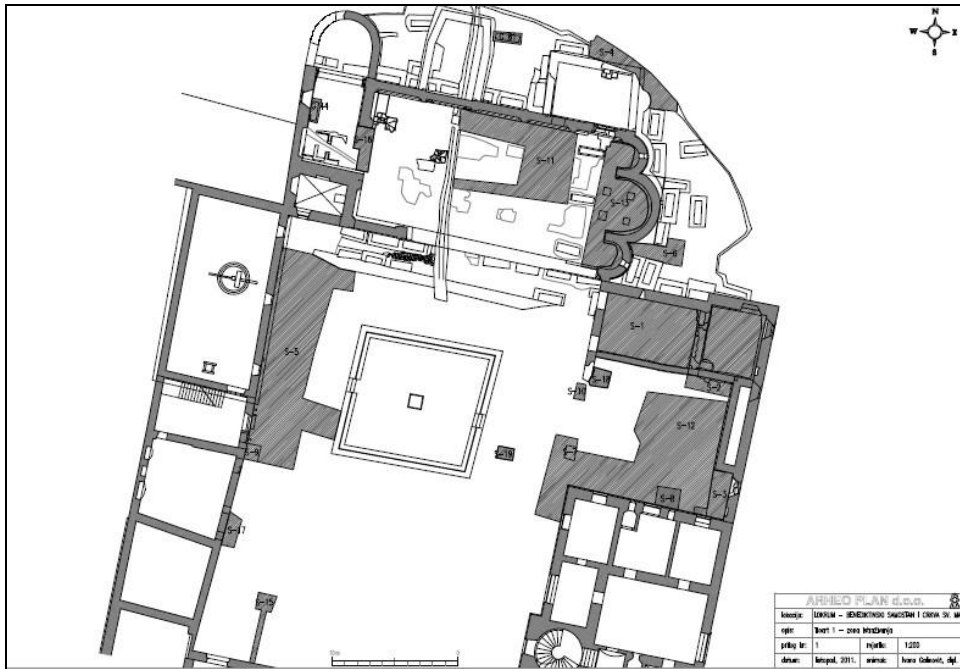
8. Ilustracije

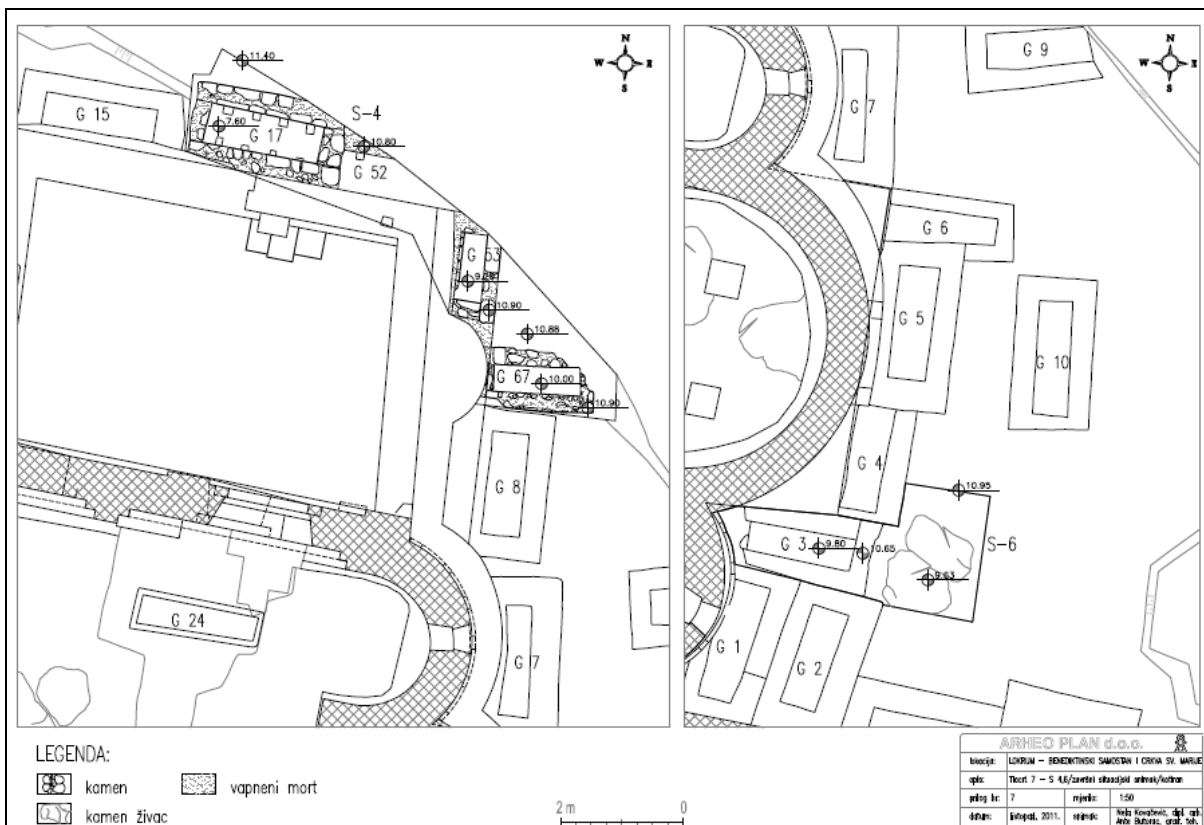
Sl. 1. Pogled na samostanski sklop sv. Marije i Maksimilijanov ljetnikovac

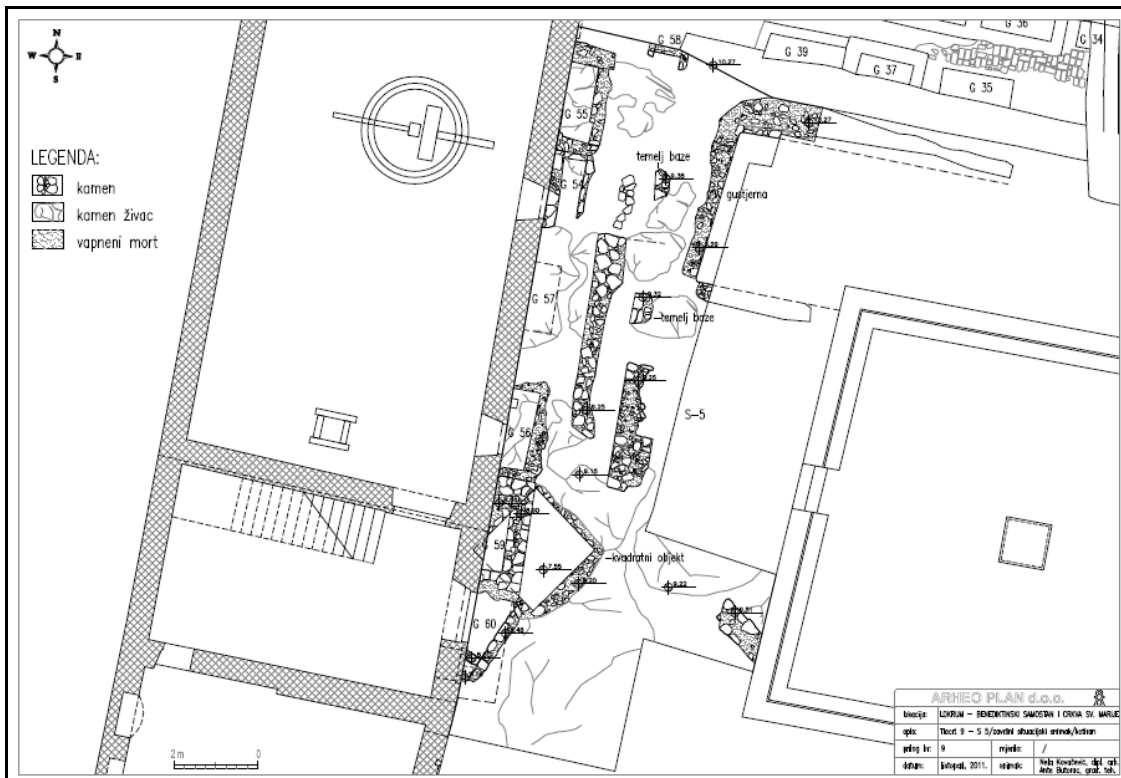
Sl. 2. Crkva sv. Marije na Lokrumu: istraživanja u klastru i unutrašnjosti crkve

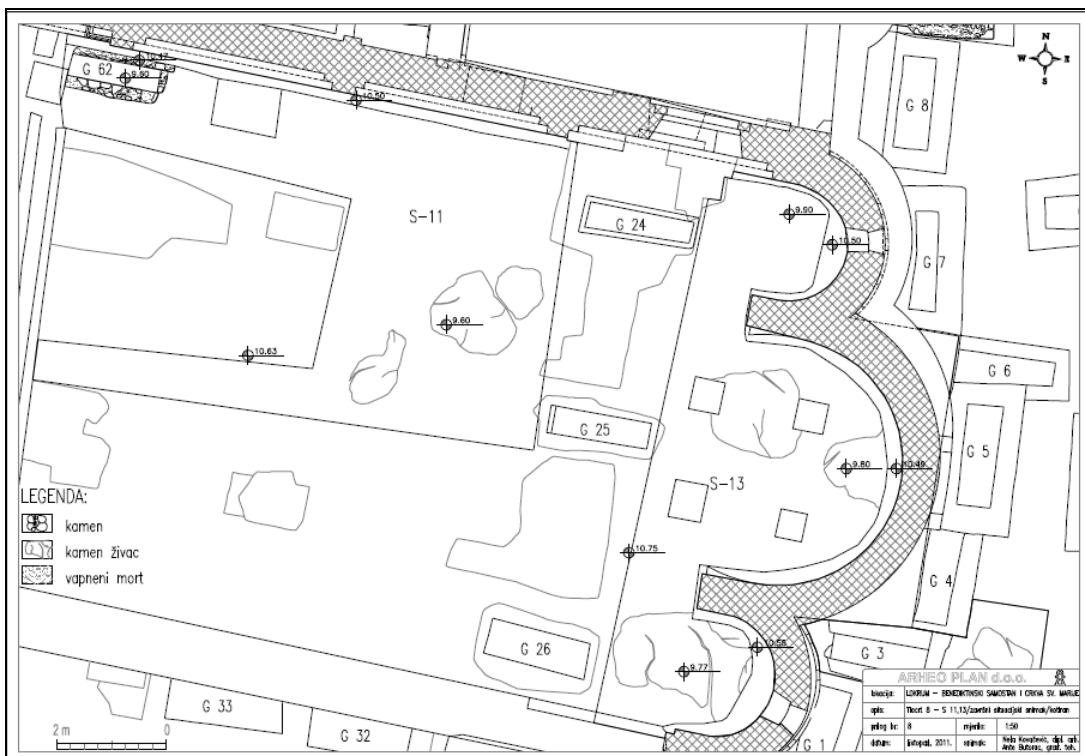
Sl. 3. Crkva sv. Marije na Lokrumu, istraživanja 2011. godine: tlocrt samostanskog sklopa s prikazanim zonama istraživanja

Sl. 4. Crkva sv. Marije na Lokrumu, istraživanja 2011. godine: tlocrt zone oko apsida i pretpostavljene sakristije s prikazom istraženih grobova

Sl. 5. Crkva sv. Marije na Lokrumu, istraživanja 2011: tlocrt istraženog prostora južno od crkve uz recentni gospodarski objekt

Sl. 6. Crkva sv. Marije na Lokrumu, istraživanja 2011. godine: tlocrt ponovno istraženog crkvenog prostora

Sl. 7. Nadvratnik uzidan u recentni gospodarski objekt, samostan sv. Marije na Lokrumu (dim. 155x19x33,5 cm)

Sl. 8. Dio portala, sekundarno ugrađen, crkva sv. Bartula (sv. Kuzma i Damjan)

Sl. 9. Ulomak kamene grede uzidan u recentni gospodarski objekt, samostan sv. Marije na Lokrumu (dim. 12x14 cm)

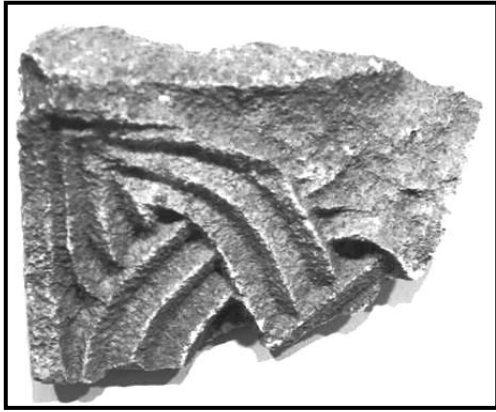
Sl. 10. Ulomak kamene grede uzidan u recentni gospodarski objekt, samostan sv. Marije na Lokrumu (dim. 60x10 cm)

Sl. 11. Pilastar, crkva Gospe od Lužina, Ston

Sl. 12. Ulomak nepoznate atribucije, samostan sv. Marije na Lokrumu (dim. 7,0x14,5x15 cm)

Sl. 13. Ulomak kamene grede, samostan sv. Marije na Lokrumu (dim. 10,7x5,7x13,4x5,0 cm)

Sl. 14. Plutej oltarne ograde, samostan sv. Marije na Lokrumu (dim. 30,0x27,5x5,0-7,0 cm)

Sl. 15. Nadgrobná ploča nadbiskupa Vitala, samostan sv. Marije na Lokrumu

**Sl. 16. Kubični kapitel, samostan sv. Marije
na Lokrumu**

**Sl. 17. Kubični kapitel, katedrala sv. Tripuna,
Kotor**

Sl. 18. Kubični kapitel, samostan sv. Marije na Lokrumu

Sl. 19. Crkva sv. Marije na Lokrumu, sačuvani sjeverni zid i apside

Sl. 20. Crkva sv. Marije na Lokrumu, sjeverni zid

Sl. 21. Crkva sv. Marije na Lokrumu, apside

**Sl. 22. Viseći lukovi, južna apsida, crkva
sv. Marije na Lokrumu**

**Sl. 23. Viseći lukovi, sjeverni zid, crkva sv. Marije
na Lokrumu**

Sl. 24. Viseći lukovi, crkva sv. Marije na Mljetu

Sl. 25. Viseći lukovi, katedrala sv. Tripuna, Kotor

Sl. 26. Dovratnik portala, uzidan u gotičku biforu, samostan sv. Marije na Lokrumu

Sl. 27. Ulomak bifore (?), samostan sv. Marije na Lokrumu

Sl. 28. Ulomak desnog doprozornika

bifore sa pročelja, katedrala sv. Tripuna, Kotor

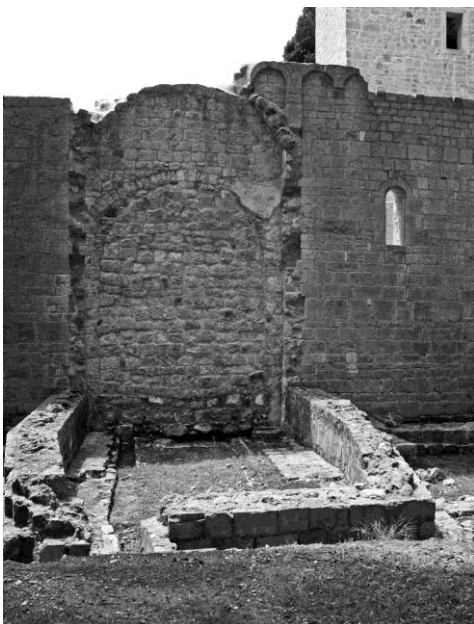
Sl. 29. Ulomak doprozornika bifore s pročelja, katedrala sv. Tripuna, Kotor

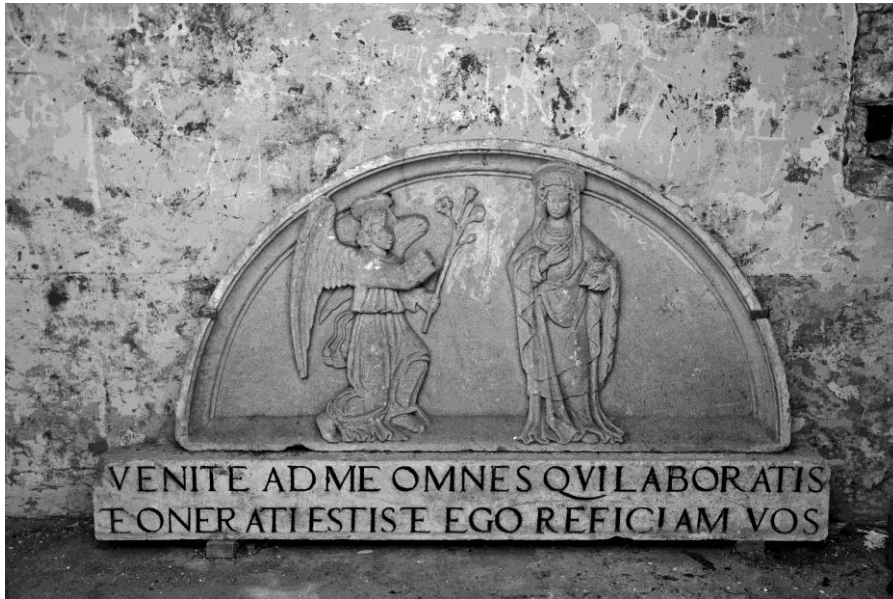
Sl. 30. Crkva sv. Marije na Lokrumu, ostaci pretpostavljene sakristije

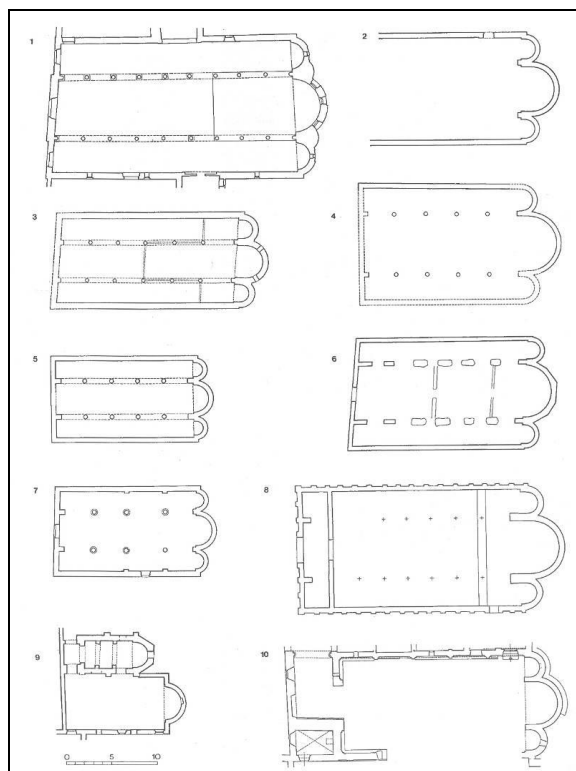
Sl. 31. Crkva sv. Marije na Lokrumu, ostaci zapadne polukružne kapele

Sl. 32. Crkva sv. Marije na Lokrumu, ostaci središnje kapele

Sl. 33. Luneta s prikazom Navještenja, crkva sv. Marije na Lokrumu

Sl. 34. »Ranoromanička internacionalna arhitektura u Hrvatskoj« (prema Miljenku Jurkoviću):
 1. Sv. Lovreč, župna crkva sv. Martina, 2. sv. Petar, Osor, 3. sv. Petar, Supetarska Draga, 4. Sv.
 Marija, Zadar, 5. Sv. Andrija, Rab, 6. Sv. Marija, Nin, 7. Sv. Eufemija, Split, 8. Sv. Ivan, Biograd,
 9. Sv. Mihovil, Lim, 10. Sv. Marija, Lokrum

Sl. 35. Crkva sv. Petra, Osor, prostorija prigradena uz istočnu stranu sjevernoj zida

Sl. 36. Način obrade zida, sjeverni zid srednjeg broda, katedrala sv. Tripuna Kotor

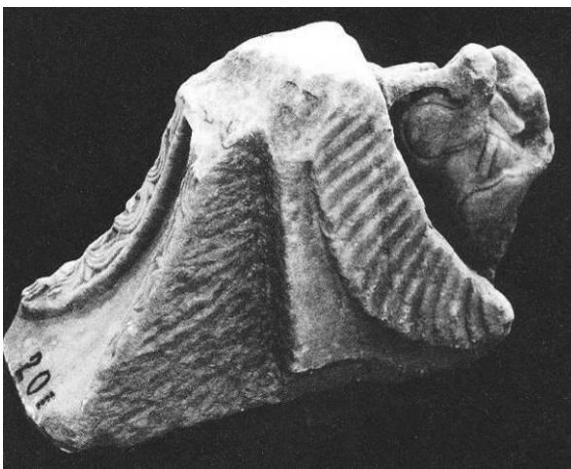
Sl. 37. Ostaci romaničkog sklopa, samostan sv. Marije na Lokrumu

Sl. 38. Dvojni kapitel, samostan sv. Marije na Lokrumu

Sl. 39. Dvojni kapiteli, klaustar, franjevački samostan, Dubrovnik

Sl. 40. Konzola, samostan sv. Marije na Lokrumu

Sl. 41. Samostan sv. Marije na Lokrumu, gotičko-renesansni klaustar

Sl. 42. Bifora, južno krilo, samostan sv. Marije na Lokrumu

Sl. 43. Detalj bifore, južno krilo, samostan sv. Marije na Lokrumu

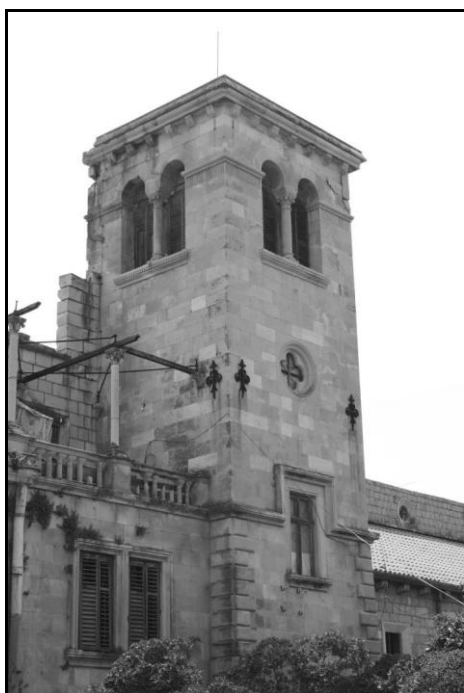
Sl. 44. Gotičko-renesansni klaustar, samostan sv. Marije na Lokrumu

Sl. 45. Kapiteli gotičko-renesansnog klaustra, samostan sv. Marije na Lokrumu

Sl. 46. Pogled na samostanski sklop sv. Marije i Maksimilijanov ljetnikovac

Sl. 47. Maksimilijanov ljetnikovac na Lokrum

9. Izvori ilustracija

Sl. 1. <http://www.dubrovacki.hr/clanak/9549/>

Sl. 2. Konzervatorska dokumentacija: Benediktinski samostan i crkva sv. Marije na Lokrumu, Dubrovnik

Sl. 3. Konzervatorska dokumentacija: Benediktinski samostan i crkva sv. Marije na Lokrumu, Dubrovnik

Sl. 4. Konzervatorska dokumentacija: Benediktinski samostan i crkva sv. Marije na Lokrumu, Dubrovnik

Sl. 5. Konzervatorska dokumentacija: Benediktinski samostan i crkva sv. Marije na Lokrumu, Dubrovnik

Sl. 6. Konzervatorska dokumentacija: Benediktinski samostan i crkva sv. Marije na Lokrumu, Dubrovnik

Sl. 7. Foto: I. Tomas

Sl. 8. Foto: I. Tomas

Sl. 9. Foto: E. Žile

Sl. 10. Foto: I. Tomas

Sl. 11. JURKOVIĆ, 1985: 191., sl. 26.

Sl. 12. Konzervatorska dokumentacija: Benediktinski samostan i crkva sv. Marije na Lokrumu, Dubrovnik

Sl. 13. Konzervatorska dokumentacija: Benediktinski samostan i crkva sv. Marije na Lokrumu, Dubrovnik

Sl. 14. Konzervatorska dokumentacija: Benediktinski samostan i crkva sv. Marije na Lokrumu, Dubrovnik

Sl. 15. Fototeka KO-ST

Sl. 16. Fototeka KO-ST

- Sl. 17.** ČANAK-MEDIĆ, ČUBROVIĆ, 2010: 146.
- Sl. 18.** Fototeka KO-DU
- Sl. 19. Foto:** A. Ničetić
- Sl. 20. Foto:** E. Žile
- Sl. 21. Foto:** E. Žile
- Sl. 22. Foto:** I. Tomas
- Sl. 23. Foto:** I. Ferenčak
- Sl. 24. Foto:** I. Tomas
- Sl. 25. Foto:** I. Tomas
- Sl. 26. Foto:** I. Tomas
- Sl. 27.** FISKOVIĆ, 1963: 47.
- Sl. 28.** ČANAK-MEDIĆ, ČUBROVIĆ, 2010: 170.
- Sl. 29.** ČANAK-MEDIĆ, ČUBROVIĆ, 2010: 168.
- Sl. 30. Foto:** E. Žile
- Sl. 31. Foto:** E. Žile
- Sl. 32. Foto:** I. Tomas
- Sl. 33. Foto:** I. Tomas
- Sl. 34.** JURKOVIĆ, 1996: 331.
- Sl. 35.** <http://www.udrugaaipak.hr/projekti-osor-sv-petar.shtml>
- Sl. 36.** ČANAK-MEDIĆ, ČUBROVIĆ, 2010: 134.
- Sl. 37. Foto:** I. Tomas
- Sl. 38.** FISKOVIĆ, 1963: 53.

Sl. 39. Foto: I. Tomas

Sl. 40. MENALO, 2006: 31.

Sl. 41. Foto: I. Tomas

Sl. 42. Foto: E. Žile

Sl. 43. Foto: E. Žile

Sl. 44. Foto: I. Tomas

Sl. 45. Foto: I. Tomas

Sl. 46. <http://citywallsdubrovnik.hr/konzervacija-benediktinskog-samostana-sv-marije-na-lokrumu/>

Sl. 47. Foto: E. Žile

10. Bibliografija

1. ANDRES, F. (1987), *Scienziati ed artistici austriaci – al servizio dell'imperatore Massimiliano*, „Massimiliano da Trieste al Messico“, LINT , 105, 115, Trst.
2. BADURINA, A. (1987), *Sakralna arhitektura*, „Zlatno doba Dubrovnika: XV. i XVI. stoljeće: urbanizam, arhitektura, skulptura, slikarstvo, iluminirani rukopisi, zlatarstvo“, Muzej MTM, 109-124, Dubrovnik.
3. BATOVIĆ, Š. (1988), *Osvrt na područje Dubrovnika u prapovijesti*, „Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području“, 51-77, Dubrovnik.
4. BELAMARIĆ, J. (2001.), *Sveti Vlaho i dubrovačka obitelj svetaca*, „Tisuću godina dubrovačke (nad) biskupije: Zbornik radova znanstvenoga skupa u povodu tisuću godina uspostave dubrovačke (nad)biskupije/metropolije“, Biskupski ordinarijat Dubrovnik; Crkva u svijetu Split, 703-731, Dubrovnik.
5. ČANAK-MEDIĆ, M., ČUBROVIĆ, Z. (2010.), *Katedrala sv. Tripuna u Kotoru*, Bokeljska mornarica, Kotor.
6. ČAUŠEVIĆ-BULLY, M., MARIĆ, I., BULLY, S., JURKOVIĆ, M. (2009.), *Le monastère Saint-Pierre d'Osor (île de Cres): troisième campagne d'études archéologiques*, „Hortus Artium Medievalium“, 15/2, 377-392, Zagreb.
7. DIVERSIS, F. de, (2004.), *Opis slavnog grada Dubrovnika*, Dom i svijet, Zagreb.
8. DRAČEVAC, A. (1981.), *Pleterna skulptura u lapidariju u Stonu*, „VAHD“, LXXV, 137-156, Split.
9. EITELBERGER VON EDELBRG, R. (2009.), *Srednjovjekovni umjetnički spomenici Dalmacije: u Rabu, Zadru, Ninu, Šibeniku, Trogiru, Splitu i Dubrovniku*, Leykam international, Zagreb.

10. FISKOVIĆ, C. (1955.), *Prvi poznati dubrovački graditelji*, JAZU, Historijski institut, Dubrovnik.
11. FISKOVIĆ, C. (1963.), *Lokrumski spomenici*, „Bulletin“, Zavod za likovne umjetnosti JAZU, godina XI, 1-2, 47-65, Zagreb.
12. FISKOVIĆ, C. (1985.), *Gotičko-renesansni slog samostana Male braće*, „Samostan Male braće u Dubrovniku“, Kršćanska sadašnjost, Samostan Male braće, 439-463, Zagreb.
12. FISKOVIĆ, I. (2009.a): *O freskama 11. i 12. stoljeća u Dubrovniku i okolici*, „Radovi instituta za povijest umjetnosti“ 33, 17-36, Zagreb.
13. FISKOVIĆ, I. (2009b), *Dubrovački kipari Leonard i Petar Petrović*, „Sic ars deprenditur arte: Zbornik u čast Vladimira Markovića“, Institut za povijest umjetnosti, 165-198, Zagreb.
14. FORETIĆ, V. (1980.), *Povijest Dubrovnika do 1808. Dio 1, od osnutka do 1526.*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.
15. GELČIĆ, J. (1884.), *Dello svillupo civile di Ragusa*, Carlo Pretner Tip. Edit., Dubrovnik.
16. GRUJIĆ, N. (2009), *Gotičko-renesansna arhitektura Dubrovnika u 15. i 16. stoljeću*, „Sic ars deprenditur arte: Zbornik u čast Vladimira Markovića“, Institut za povijest umjetnosti, 235-254, Zagreb.
17. JURKOVIĆ, M. (1985.), *Prilog određivanju južnodalmatinske grupe predromaničke skulpture*, „Starohrvatska prosvjeta“ III/15, 183-199, Split.
18. JURKOVIĆ, M. (1996.), *Pojava romaničke arhitekture u Hrvatskoj*, „Starohrvatska spomenička baština-rađanje prvog hrvatskog pejzaža“, Muzejsko-galerijski centar; Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta; Nakladni zavod Matice hrvatske, 325-338, Zagreb.
19. KAPOVIĆ, N. (2006.), *Vrtovi u sklopu Maksimilijanovog ljetnikovca na otoku Lokrumu*, „Kultura ladanja: zbornik radova sa znanstvenih skupova "Dani Cvita Fiskovića" održanih

2001. i 2002. godine“, Institut za povijest umjetnosti u Zagrebu; Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta, 271-280., Zagreb.

20. KARAMAN, LJ. (1930.), *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Matica hrvatska, Zagreb.

21. LUPIS, V., B. (2010.), *Benediktinci i njihova baština na dubrovačkom području*, „Benediktinci na području Dubrovačke nadbiskupije“, Dubrovačka biskupija, 317-337, Dubrovnik.

22. LUČIĆ, J. (1989.), *Prošlost otoka Lokruma*, „Otok Lokrum: Zbornik radova sa Simpozija održanog od 8-11.9.1987. u Dubrovniku“, Hrvatsko ekološko društvo, 183-197, Zagreb.

23. MEDINI, M. (1935.), *Starine dubrovačke*, Jadran, Dubrovnik.

24. MENALO, R. (2006.), *Ranosrednjovjekovna skulptura*, Dubrovački muzeji, Dubrovnik.

25. NIČEĆIĆ, A. (2010.), *O otoku Lokrumu sjedištu benediktinske Opatije svete Marije*, Benediktinci na području Dubrovačke nadbiskupije, Dubrovačka biskupija, 339-363, Dubrovnik.

26. N.N. (1990.), *Statut grada Dubrovnika*, Historijski arhiv Dubrovnik, Dubrovnik.

27. OSTOJIĆ, I. (1964.), *Benediktinci u Hrvatskoj*, svezak II, Benediktinski prioriat-TKON, Split.

28. PETRICIOLI, I. (1990.), *Od Donata do Radovana*, Književni krug Split, Split.

29. PRLENDER, I. (2001.), *Crkva i država u srednjovjekovnom Dubrovniku*, „Tisuću godina dubrovačke (nad) biskupije: Zbornik radova znanstvenoga skupa u povodu tisuću godina uspostave dubrovačke (nad)biskupije/metropolije“, Biskupski ordinarijat Dubrovnik; Crkva u svijetu Split, 325-338, Dubrovnik.

30. RADIĆ, F. (1903.), *Natpisi na Lokrumu*, „Starohrvatska prosvjeta“ VII, 22, Split.

31. SEKULIĆ-GVOZDANOVIĆ, S. (2007.), *Utvrđeni samostani na tlu Hrvatske*, Golden marketing - Tehnička knjiga: Arhitektonski fakultet, Zagreb.

- 32.** STAGLIČIĆ, M. (2000.), *Neostilska arhitektura u Dalmaciji*, „Historicizam u Hrvatskoj“, Muzej za umjetnost i obrt, 231-238, Zagreb.
- 33.** STOŠIĆ, J. (1988.), *Prikaz nalaza ispod katedrale i Bunićeve poljane u Dubrovniku*, „Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području“, 15-38, Dubrovnik.
- 34.** TADIĆ, J. (1939.), *Promet putnika u starom Dubrovniku*, Turistički savez u Dubrovniku, Dubrovnik.
- 35.** TOMAS, I. (2011.), *Crkva sv. Marije na otoku Mljetu i njena povezanost s romaničkim spomenicima Apulije*, „Prostor znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam“ 19, 297-302
- 36.** VOJVODA, R. (2011.), *Dalmatian Illuminated Manuscripts Written in Beneventan Script and Benedictine Scriptoria in Zadar, Dubrovnik and Trogir*, CEU, Budapest College, Budimpešta.
- 37.** ŽILE, E. (2011.), *Benediktinska opatija sv. Marije na otoku Lokrumu*, „Zbornik I. međunarodnog kongresa studenata povijesti umjetnosti“, Klub studenata povijesti umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 31-44, Zagreb.
- 38.** ŽILE, I. (1995), *Predromanička skulptura s otoka Lokruma, Rožata i Komolca u Rijeci dubrovačkoj*, Starohrvatska posvjeta, III/21,1991., Split.

11. Popis arhivskih izvora

1. ČORAK, Ž. (1987.), *Maksimilijanov ljetnikovac na Lokrumu – valorizacija objekta (sloja) XIX. stoljeća*, „Benediktinski samostan na Lokrumu, povijesni razvoj i analiza prostora, prijedlog smjernica za zaštitu“, 109-113., Konzervatorska dokumentacija, Dubrovnik.
2. N.N. (1987.), *Benediktinski samostan na Lokrumu, povijesni razvoj i analiza prostora, prijedlog smjernica za zaštitu*, Konzervatorska dokumentacija, Dubrovnik.
3. N.N. (2011.), *Benediktinski samostan i crkva sv. Marije na Lokrumu*, Konzervatorska dokumentacija, Dubrovnik.